

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.13.8>

Volume 7/1

2023 p. 150-194

OGUZ KAGAN DESTANI'NA GÖRE BAZI İRAN VE HORASAN ŞEHİRLERİ

SOME CITIES OF IRAN AND HORASAN ACCORDING TO THE OGUZ KAGAN EPIC

Saadettin Yağmur GÖMEÇ*

Sonay ÜNAL**

Abdul Metin ÇELİKBİLEK***

ÖZ

Destanlar milletlerin gizli hazineleridir. Bunların içinde bir topluma ait başta tarih olmak üzere kültürel hayata dair her şeyi görmek mümkündür. O yüzden de sosyal meselelerin izahında başvuru eserleridir. Bu durum bir yana kaynaklar ışığında burada değinmeye çalıştığımız İran ve Horasan şehirleri Hunlar çağından itibaren Türk fetih ve iskân faaliyetlerine maruz kalmıştır. Ancak destanda Horasan ve İran'la alâkalı anlatılanlar kanaatimizce Selçuklu izlerini taşımakta olup, bu kısımlar metne daha sonra eklenmiştir. Bu durum ise bize Oguz Kagan Destanı'nın tarihi bir vesika olduğunu gösterirken, İlhanlı sarayındaki Selçuklu tesirinin de delilidir. Netice itibarıyla biz bu araştırmamızda Oguz Kagan Destanı'nda yer alan Horasan ve İran şehirleri konusunda kısa bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Ancak Destanda isimleri geçen bu şehirlerin hem tarihi, hem de mimari özellikleri ayrı birer araştırma konusudur. Böyle bir çalışmada bu ayrıntıların hepsini kaleme almaya zamanımız olmadığından, biz sadece bunların hakkında bazı özet bilgiler sunmakla yetineceğiz. Umarız bu tedkik ileride bu hususta yapılacak incelemelere bir fikir verecektir.

Anahtar Kelimeler: *Destan, Oguz Kagan Destanı, İran, Horasan*

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: sgomec@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4606-9006, Ankara, Türkiye.

** Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, E-mail: sonay.unal@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8650-4311, Karaman, Türkiye.

*** Dr., Selçuk Üniversitesi, Tarih Bölümü, E-mail: celikbilekabdulmetin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5990-2813, Konya, Türkiye.

ABSTRACT

Epics are the hidden treasures of nations. In these, it is possible to see everything related to cultural life, especially history, belonging to a society. Therefore, they are reference works in the explanation of social issues. Out of this situation, the cities of Iran and Khorasan, which we try to mention here in the light of the sources, have been exposed to Turkish conquest and settlement activities since the age of the Huns. However, in our opinion, the stories about Khorasan and Iran in the epic bear the traces of the Seljuks, and these parts were added to the text later. While this situation shows us that the Oguz Kagan Epic is a historical document, it is also evidence of the Seljuk influence in the İlhanlı palace. In conclusion, in this study, we will try to make a brief assessment of the cities of Khorasan and Iran in the Oguz Kagan Epic. However both the historical and architectural features of these cities, whose names are mentioned in the epic, are another research subjects. Since we do not have possible to write down all these details in such a study, we will only provide some brief information about them. We hope that this study will give an idea to the studies to be made on this subject in the future.

Key Words: *Epic, Oguz Kagan Epic, Iran, Khorasan*

Horasan ve İran tarih boyunca Türklerin en fazla irtibatla buldukları coğrafyalardandır. Dolayısıyla coğrafi bir terim olan Horasan ile İran, Türk milletinin doğudan batıya göç ve fütihat hareketlerinde bir geçiş güzergâhıdır ve bu da bölgedeki topluluklarla ister istemez bir etkileşim doğurmaktadır. Bu ilişkilerin bir kısmı savaş bir kısmı ise dostluk düzeyindedir. Bugün Horasan ve İran topraklarında kalabalık bir Türk nüfusun yaşaması da buraları ilgi odağı haline getiriyor.

Bu tespit bir yana Farisler milli kimlik ve tarihlerini oluştururken, kendilerinin düşmanı şeklinde gördükleri Türkleri destanlarının başköşesine yerleştirmişlerdir. Bunun en çarpıcı örneği Firdevsi tarafından kaleme alınan Şah-nâme'dir (Şeh-nâme). Buna benzer biçimde Türklerin de bazı destan ve hikâyelerinde İran bölgesi başroldedir. Alp Er Tonga (Afrasyab) ile Oguz Kagan Destanlarını bunların arasında sayabiliriz. Ancak Türkler hiçbir vakit Farisleri iflah olmaz düşmanlar şeklinde görmemişler, hatta hiç alâkası bulunmadığı halde birtakım Fars kahramanlarını kendilerine mâl edebilecek kadar tarih şuurundan yoksun olduklarını göstermişlerdir.

Netice itibarıyla biz bu çalışmamızda Oguz Kagan Destanı'nda yer alan Horasan ve İran şehirleri konusunda kısa bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Bildiğimiz üzere Oguz Kagan Destanlarının iki temel nüshası vardır. Bunlardan birisi Uygur Türkçesi ile yazıya geçirilmiş, ama eksik bir Oguz-nâme; diğeri de İlhanlı veziri Reşideddin Fazlullah'ın "Cami'üt-Tevarih" adlı kitabının ikinci cildindeki "Tarih-i Oguzân ve Türkân" bölümündekidir. Ancak Reşideddin büyük bir ihtimal ile bu orijinal Oguz Kagan

Destanı'nı dinlemiş ve bazı eklemeler yaparak yeni bir destan ortaya koyup¹, bunu Mogollara da uyarlamıştır.

İran ismi Oguz Kagan Destanı'nın daha girişinde Nuh peygamberin üç oğluna dünyayı paylaşırması vesilesiyle geçmektedir. Burada Nuh Tufanı anlatıldıktan sonra “Türk tarihçileri ve dili çabuk hikâyeciler şöyle anlatırlar: Nuh peygamber babasının yerine geçince, yediyüz yıl halkı doğru yola çağırdı. Erkek ve kadın seksen kişi ona iman ettiler. Diğerlerinin doğru yola girmemesi üzerine onlara bedduada bulundu. Cebrail gelerek, “Tanrı, senin duanı kabul kıldı. Şu vakitte halk suyun içine gömülecek, sen bir gemi yap”, dedi ve nasıl inşa edileceğini de ona gösterdi. Nuh kendisine inanan bir kişi ile beraber bu gemiyi yaptı ve nihayet yer-gök birbirine karıştı. Nuh peygamber yeryüzünü oğulları arasında bölüştürdüğü zaman, büyük çocuğu Yafes'e Doğu ülkelerini, Türkistan'ı ve civarlarını verdi ki, bu Türkistan Ceyhun ile Çin arasındadır. Ham adlı oğlunu Hint yurduna, Sam'ı da İran taraflarına gönderdi. Nuh bunlara; “Adem neslinden sizden başka kimse kalmadı. Üçünüz bu yurtlarda türeyip, oturun” dedi².

Bu husus ile alâkalı kısa bir açıklamada bulunmak istiyoruz. Muhtemelen aslı Yahudi olan Reşideddin, bu hikâyeyi Tevrat'tan alarak, destanın içerisine soktu. Zaten çocuklarından yetmişiki milletin türediği söylenen Nuh peygamberin kendi kavmine beddua etmesi durumu da kafaları karıştırmaktadır. Çünkü şefaath ve yol gösterici Tanrı elçilerinin kötü düşünceleri pek anlaşılabilir şey değil.

İkinci olarak İran adını Türkmenlerin zikredilmesi sırasında; “Maveraünnehir'de oturan Türkmenlere önceleri Tacikler, “Türk” derdi. Evvelki Türklere ise, “Türkmanend” deyip, ad koydular. Onun manası “Türk'e benzer” demektir. Halk Türkmanend diyemediğinden, “Türkmen” dediler. Kıpçak, Kalaç, Kanglı ve Karluk dahi Türkmenlere mensuptur. Türkler Maveraünnehir ve İran dolaylarına gelince, buraların suyu ve havasından dolayı şekilleri de bozulmuştu”³ sözlerinde görmekteyiz ki, bu cümlede dikkatimizi çeken husus, Doğu Türklüğü ile Batı Türklüğünün görünüşünde neden bir farklılığın olduğu çok güzel açıklanmaktadır.

Oguz Kagan Destanı'nda İran üçüncü olarak Merv, Serahs ve Feramurzan (Merzduran) dolaylarındaki Oguz boyları ve beylerinin toplanması ve bu ileri gelenlerden bazılarının İran'a doğru ayrılıp, gitmeleri⁴ dolayısıyla geçer.

İran isminin menşei Pehlevi dilindeki Ariana'dan gelip, kavim adı olan Ariler veya Aryalarla birleştirilirken; Arap kaynaklarında İran ülkesi manasında kullanılan bir İranşahr tabirini görmekteyiz. Bu durum bir yana ancak 19. asırdan itibaren belgelerde Fars memleketi yerine İran sözü geçmeye başlar. Dolayısıyla bu bir etnik ad olmadığı gibi, tarih boyunca da burada tek bir millet yaşamamıştır.

¹ S.Y.Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, 2. Baskı, Ankara 2015, s.25.

² Gömeç, **a.g.e.**, s.53-54.

³ Gömeç, **a.g.e.**, s.107.

⁴ Gömeç, **a.g.e.**, s.127.

İran'ın en eski tarihine baktığımızda, bu coğrafyada Med dönemi diye adlandırılan devrin peşinden Milattan önceki çağlarda varlığına rastladığımız ve ölümü Hun-İskit hatunu Tomris'in elinden olan Büyük Kyros unvanlı hükümdarın önderliğinde, bugünkü Şiraz merkezli (Persepolis) bir Ahemenid (MÖ. 559-330) şahlığı ortaya çıkmıştır. Bunlar Makedonyalı İskender'in (MÖ. 356-323) Asya seferi sırasında yıkıldıktan sonra İran bölgesi belirli bir müddet Helenlerin idaresinde kalmıştır. İskender'in erken yaşlarda vefatı üzerine komutanları tarafından yönetilmeye çalışılan İran'a yeterince önem verilmediği için, MÖ. 176'lardan itibaren bölgede Part hanedanlığı dönemi başladı ve onların varlığı günümüz İran'ı ile Fars kimliğinin şekillendiği Sasani devrine kadar neredeyse üçyüz yıl sürdü.

Sasaniler kuruluşlarından itibaren İran'ın hem doğusu, hem de batısı ile ilgilendiler. Bu yüzden onları meşgul eden doğudaki en önemli güç Türkler olurken, batıda da uzun yıllar Bizans ile rekabet halinde bulundular.

Bu çağda Hz. Ömer zamanında İran topraklarına doğru Arap ordularının da seferleri başladı. Çünkü İran coğrafyası İslam kuvvetlerinin doğuda Türkistan ve Asya'nın ortalarına, kuzeyde de Bizans ve Avrupa'ya giden yolların kavşağında bulunduğu için zaptı zaruri görülen bir bölge idi. Neticede Kadisiye Savaşında (636) büyük bir mağlubiyete uğrayan Sasaniler, birkaç yıl sonra da Nihavend'te (642) ikinci bir yenilgi aldılar. Bu yüzden Sasani şahı Yezgird Horasan'a kaçmak zorunda kaldığı gibi, bu başarısızlığın ardından İran'da istikrar bozuldu. Ancak Selçuklu ve Safevi hanedanı iktidara geldiğinde kötü gidişat durdurulabildi.

Sasanilerin peşinden Horasan ve İran'da Tahiri, Safari, Samani ve Büveyhi vs. birtakım yerel idareler türedi. Bu arada İslamlaşma faaliyetleri de arttı. Bunda Emevilerin İran ve Türkistan coğrafyasına gönderdikleri Haccac, Ebu Sufra, Muhalleb ve Kuteybe gibi komutanların önemli rolleri vardır. Fakat bu faaliyetleri sadece İslamı yayma hareketi şeklinde görmek mümkün değildir. Bu aynı zamanda Emevi devletine zengin gelir kaynakları sağlayan bir fetih politikasıdır.

Bilindiği üzere bir süre sonra Emevi vali ve komutanların kötü icraatlarıyla, yanlış tutumları yüzünden aralarında Türklerin de bulunduğu halklar birer birer ayaklandı ve bu harekete bir müddet geçince Emevilerden bıkan bölgedeki Arap komutanlar da katıldı. Özellikle Horasan ve Türkistan'da Türklere karşı gerçekleşen vahşilik ve ahlaksızca tavırlar, Arap ordularının doğuda ilerlemesine büyük bir engel oluşturmuştur.

Daha sonra İran'da Horasan menşeli Samani devri başlarken, 10. asırla birlikte bu coğrafyada artık Türklerin ağırlığı hissedilmektedir. Samanilere bağlı Sebük Tigin tarafından kurulan Gazneli Devleti İran'ın doğu ve güney havalisine hâkim oldu. Onların yönetim zaafından faydalanan Oguz tayfaları bir müddet sonra bölgeye girmeye başladılar. Böylece İran, Azerbaycan ve Anadolu coğrafyası Selçukluların idaresi altında birleşti. Hiç şüphesiz Selçuklu Türk çağı hem İran, hem de o zamana kadar geri planda kalan Farslar için bir fırsat oldu. Türkler ekonomik, siyasi, mimari, sanat, edebiyat hülasa

her alanda bir inkişafa sebep olurken, belki de farkına varmadan Fars kültürünün tesirinde kaldılar⁵. Fakat bu dönem de Mogol fütuhata sebebiyle nihayete erdi.

İran topraklarındaki İlhanlı egemenliği Ebu Said Han'ın 1335 tarihinde ölümüyle sona ermiş, peşinden Celayirli ve Çoban Ogulları gibi, Mogollarla bu havaliye gelen aileler söz sahibi olmuştur. İran'ın kuzey taraflarında Altun Orda Hanlığı da hâkimiyet tesisine çalışmışsa da bu dönem uzun sürmedi. İşin ilginç yanı her ne kadar daha sonraları Türkleşip, Müslümanlaşsalar da Mogollar da tıpkı kendilerinden önceki Türkler gibi öz vatanlarına değil, bilahare gelip yerleştikleri bu topraklara yatırım yaptılar.

Nihayet Emir Temür, Çingizlilerin yerine geçerek Türkistan, Deşt-i Kıpçak ve Anadolu'da dizginleri ele aldı. Şahruh'un (1347-1447) vefatıyla beraber İran topraklarında yeniden Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu gibi Türkmen sülaleleri at koşturduktan sonra meydan Safevilere kaldı. Bugün İran dış dünya tarafından bir Fars memleketi olarak görülse de, hem nüfus hem de tarihteki imar faaliyetleri açısından Türk mührünü taşıyan bir bölgedir⁶. Dolayısıyla Türklerin bu topraklardaki tarihi miraslarından vazgeçmeleri asla mümkün olamaz.

Oguz Kagan Destanı'nda ismi geçen bölgelerden birisi de Horasan'dır ve bilindiği gibi bu bir coğrafi adlandırmadır. Horasan'ı öncelikli olarak destanda Kalaç ismi ve boyunun ortaya çıkmasıyla alâkalı kısımda görüyoruz. Bu konuyla ilgili cümlelerin sonunda; “onlara şimdi Halaç diyorlar. Maverâünehir, Horasan ve Irak'ta da çoktur”⁷ sözüyle karşılaşmaktayız. Ancak bu adı destanın başka satırlarında da görmek mümkündür.

İsmi “güneş ülkesi” anlamına da gelen Horasan, Amu Derya'nın güneyindeki yerler olup, doğu sınırı Hindistan'a doğru uzar. Ancak Ruy Gonzales De Claviyo, Horasan'ın doğudaki tabii hududu olarak Ceyhun Nehrini gösterir. Ayrıca kaynaklar dünyanın en büyük hükümdarlarından Temür Beg'in “Horasan dünyanın kalbidir ve Tanrı onu bize vermiştir” dediği bu coğrafyaya daha ondört yaşındaki oğlu Miranşah'ı atadığına ve Horasan'ın fethi sırasında Ceyhun Irmağının üzerine bir köprü yaptırdığına değinmektedir. Bu durum bir yana bölge tarih boyunca Türklerin ikamet ettiği yerlerdir. Bunların arasında Büyük Hun, Ak Hun, Kök Türk, Türgiş, Karluk, Gazneli, Selçuklu,

⁵ M.A.Furugi, **İran Tarihi**, Haz. S.Y.Gömeç, Ankara 2020, s.1-2; V.V.Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Ter. R.H.Özdem, Haz. K.Y.Koprman-İ.Aka, 2. Baskı, Ankara 2013, s.32; B.D.Nejad, “Selçuklular Devrinde Kültürel Durum”, Çev. M.Öztürk, **Erdem**, 3/8, Ankara 1987, s.486-487; H.Kayhan, “Selçuklular Devrinde Türk Saraylarında Fars Şairleri”, **Turkish Studies**, 6/1, Ankara 2011, s.1434-1439; M.F.Toprak, **Sıra Dışı Bir Emevi Valisi**, Ankara 2021, s.123-125; V.F.Büchner, “Samaniler”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul 1993, s.10-142.

⁶ J.H.Kramers, “İran”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 5/II, İstanbul 1993, s.1013-1030; Furugi, **a.g.e.**, s.1-2; S.Y.Gömeç, “Türk Tarihinde Ak Hun-Avar-Juan Juan Meselesi ve Ak Hunlar Hakkında Bir Özet”, **Hindistan ve Türk Tarihi-Kültürü Araştırmaları**, Ed. H.H.Şahin, İstanbul 2020, s.63-73; Ş.C.Tuysuz, **İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları**, Doktora Tezi, Erzurum 2004, s.53-194; F.Korkmaz, **Sultan Ahmed Celayir Dönemi ve Celayirli-Timurlu İlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2017, s.11-81.

⁷ Gömeç, **Türk Destanları...**, s.65.

Harezşah, Temürlü, Safevi, Afşar, Kaçar vs. hanedanları sayabiliriz. Bilhassa Oguz kabilelerinin yoğunlaştığı bir coğrafi alandır.

Dolayısı ile Horasan arazisi hem Sasanilerin kendi aralarındaki, hem de en büyük düşman şeklinde gördükleri Türklerle mücadelelerinde önemli roller oynamıştır. Arap ordularının 7. asrın ikinci yarılarında ele geçirdiği bu topraklar, daha sonra halifelik konusunda birbirine düşen Arapların mücadele sahalarından biri olduğu için tahribata uğramış ve buna binaen burada Emevi zulmüne karşı isyanlar baş göstermiştir⁸.

İbn Hurdathib'in dörde ayırdığı İran'ın doğusu ve Horasan bölgesinde 9. yüzyıldan itibaren yerel sülalelerin hâkimiyeti söz konusudur ki, bunlardan birisi 830'larda buraya vali tayin edilen Tahir bin Hüseyin'in kurduğu idaredir⁹. Bundan kısa bir süre sonra Samani egemenliğine giren toprakları 994'lerde Gazneli Mahmud ele geçirmiş; fakat bu kez de Türk gruplar kendi arasında mücadeleye başlamıştır. Neticede Selçuklu Oguzlarının zapt ettiği bu coğrafyanın Nişabur'dan doğusu Çağrı Beg'in, batı tarafları da Tugrul'un idaresinde kalıp¹⁰, Türklerin önemli bir üssü haline geldi.

Daha sonraki zamanlarda Harezşahlar ile Gurlu kavgasına sahne olan Horasan bilindiği üzere 13. asrın ilk yarılarında Çingizli tabiyetine girdi. Bu aşamada bölgenin ele geçirilmesi hususunda bilhassa Çingiz Han'ın küçük oğlu Tuluy'un önemli roller ifa ettiğini belirtmekte fayda var. Başlangıçta Çingiz ahfadının ortak malı sayılan, ancak bilahare İlhanlı ve Çagataylıların nüfuz kavgası içerisinde kalan bölge, bir müddet geçince Temürlülerin, onların peşinden de Özbek Türklerinin hâkimiyet alanı oldu. Z.V.Togan bölgeye Mogollar ve Temürlüler gelmeden önce müthiş bir Farsça ve Farslılaşma tesirinden bahseder ki, bu doğrudur.

Ruy Gonzales De Claviyo'nun "muazzam bir ülke" diye anlattığı Horasan az bir zaman sonra Safevi ve Avşar Türk hanedanlığının eline geçmiş, Nadir Şah'ın 1747 tarihinde öldürülmesinin ardından, Afgan işgaline uğramıştır¹¹. 18. asırdan sonra ise Horasan civarlarında Hive hanları ile Kaçar beylerinin mücadelelerini görmekteyiz.

⁸ Şerefüddin Ali Yezdi, **Emir Timur (Zafernâme)**, Çev. A.Batur, İstanbul 2013, s.125-126; Taberi, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, C. III, Çev. Z.K.Ugan-A.Temir, İstanbul 1991, s.970-1030; El-Belazuri, **Fütûhu'l-Büldân**, Çev. M.Fayda, Ankara 1987, s.584-628; R.Uslu, **Hicri I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi**, Doktora Tezi, İstanbul 1997, s.48-97; R.G.De Claviyo, **Anadolu, Orta Asya ve Timur**, Ter. Ö.R.Doğrul, İstanbul 1993, s.126-127.

⁹ İbn Hurdathib, **Yollar ve Ülkeler Kitabı**, Çev. M.Ağarı, İstanbul 2008, s.32; C.Huart, "Cürcan", **İslam Ansiklopedisi**, C. 5/1, İstanbul 1993, s.560-561; Y.Arifoğlu, "Abbâsiler Döneminde Horasan'ın İdaresi (11. Yüzyıla Kadar)", **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, 3/1, Tokat 2020, s.2-8.

¹⁰ Ahmed bin Mahmud, **Selçuk-Nâme**, C. I, Haz. E.Merçil, İstanbul 1977, s.36-37; G.Karadağ, **Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları**, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2006, s.67; B.Zahoder, "Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan", Çev. İ.Kaynak, **Bellekten**, 19/76, Ankara 1955, s.491-527; Ş.Günaltay, "Selçuklular'ın Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu", **Bellekten**, Sayı 25, Ankara 1943, s.59-98.

¹¹ Z.V.Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 3. Baskı, İstanbul 1981, s.83; P.Milani, **Ebû Said Bahadır Han**, Doktora Tezi, Ankara 1971, s.40-50; De Claviyo, **a.g.e.**, s.102; Huart, **a.g.m.**, s.561; G.Kushenova, **Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maverâünnehir (1229-1241)**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s.36; Y.Karasoy, "Mihmân-nâme-i Buhârâ ve Şiban Han'ın Bilinmeyen Üç Şiiri", **SÜ. Türkiyat**

Bilindiği üzere Oguz Kagan Destanı tarihi Türk hakani Oguz ve çocuklarının fetihlerini anlatır. İşte bu hikâyelerde İnan coğrafyasının ele geçirilmesi işiyle alakalı olarak destanın ilgili kısımlarında Basra tarafları itaat altına sokulduktan sonra şu cümlelere rastlamaktayız: “Oguz buradan Huzistan taraflarına gitti ve orayı da kendine bağı bir il yaptı. Hepsini haraç vermeyi kabullendi. Oradan İsfahan’a yöneldi. İsfahanlılar ona boyun eğmek istemediler ve harbe tutuştular. İsfahan Kalesine sığınıp, dışarı çıkmadılar. Şehrin önünde onbin kişilik bir kuvvet bırakıldı. Onlar dışarı çıkıp, savaşacak olurlarsa, vuruşmaları emredildi. Belirli zamanlarda bu bir tümenlik askeri güç değiştiriliyordu. Oguz Kagan üç yıl kadar bu ülkede kaldı ve her yanı yağmaladı. Üç sene sonra bütün ordu İsfahan kapısı önünde toplandı. Yedi gün, yedi gece İsfahan ordusuyla savaşıldı. Askerin yarısı bir gün, diğeri yarısı öbür gün savaşılmak suretiyle dinlendirilmiş ve yedi gün sonunda bir faydası görülmeyince, Oguz’un işlerinde yol gösterici ve güvendiği Kara Sülek, babası Yuşu Koca’nın yanına gitmişti. Ona danıştı: “Bunca büyük savaşlara girdik, hâlâ İsfahan’ı alamadık, bize bir akıl ver ve ne yapacağımıza dair çare bul”, dedi. Yuşu Koca vaziyeti oğlundan öğrenince: “Duvarla vuruşmak bir fayda etmez. Siz saldırıp, duvara çarptığınızda; onlar da ordunuzdaki insan ve atlara vuruyorlar. Tabiki onların darbesi tesirli oluyor ve bu sebepten sizinki bir işe yaramıyor. Bunun çaresi şudur: Askerin yarısı İsfahan halkının göremeyeceği bir yere saklansın. Onlar hiç birşey yapmasın ve ortaya çıkmasınlar ki, İsfahanlılar pusudaki bu askerlerden haberdar olmasınlar. Diğeri yarısı İsfahan önlerinde yeniden savaşa tutuşsunlar. Eğer yine surlardan dışarı çıkmıyorlarsa, onların şehir dışındaki bağlarını, bahçelerini, evlerinin duvarlarını dümdüz edene kadar yıkın. Sonra askeriniz yenilmiş gibi geri çekilsin, onlar da arkanızdan gelsin. Kasabadan hayli uzaklaştıktan sonra, pusuya yatmış olan askerler onların arkalarını çevirsin. Orada İsfahanlılar ezilip, mağlup olacaklar. Ancak onların şehre kaçıp, sığınmalarına fırsat tanımayın, hepsini yok edin” dedi. Kara Sülek, Oguz’un huzuruna varıp, babasının anlattığı çözümü söyledi; Oguz Kagan da bunu beğendi. Oğulları kırkbin kişiyle pusuda gizlendiler. Ellibin askere de Kara Sülek’in komutasında şehrin önünde savaşmaları, her tarafı yakıp-yıkmaları buyruldu. Oguz Kagan’la beraber kalenin etrafında beliren bu ellibin kişi bir yandan vuruşup, diğeri yandan da İsfahanlıların evlerini yakmakla meşgul oldular. İsfahanlılar onların çok büyük zarar vereceğini, sayılarının da eskisine göre bir hayli azalmış olduğunu görünce buna kandılar. Bu yüzden kapıyı açarak, dışarı hücum ettiler. Kılıçlarını ellerine alıp, Oguz’un ordusuyla harbe tutuştular. Oguz Han’ın askerleri daha evvelce kararlaştırıldığı üzere sahte bir bozgun ile gerilemeye başladı. Yavaş yavaş buldukları yerden ve şehirden uzaklaştılar. Onları büyük bir meydana çektiler. Oguz’un çocukları kırkbin askerle şahinler gibi onların peşine düştü. Şehir kapısını ve geçitleri tutarak, geri dönmelerine fırsat verilmedi ve kimse sağ bırakılmadı. İsfahan böylece ele geçti. Bu galibiyetten sonra Oguz Kagan oğullarından dördünü Fars ve Kirman taraflarına yollayarak, oraları fethetmekle görevlendirdi.

Araştırmaları Dergisi, Sayı 13, Konya 2003, s.106; Ü.Gedik, “Fazlullah b. Ruzbihan-i Hunci ve Mihman-name-i Buhara’sı Üzerine Bir Değerlendirme”, **İÜ. Şarkiyat Mecmuası**, Sayı 32, İstanbul 2018, s.96-109; M.H.Jamaluddin, **Gurlular Devleti**, Kayseri 2019, s.42-56.

Oguz'un çocukları babalarının emri gereğince önce Kirman bölgesine gidip, orada savaştılar. Isfahan'ı aldıkları şekilde Kirman'ı da ele geçirdiler, ama oldukça yoruldu. Oradaki işleri yoluna koyduktan sonra Fars vilayetine geldiler. Önce Şiraz'ı zapt ettiler. Bir sene kadar bu yerlerin fethiyle uğraştılar. Buralara sahip olunca, babalarına haber gönderip, nasıl davranmaları gerektiğini sordular. Oguz Kagan da şöyle buyurdu: "Bu ülke alındığına ve tabi edildiğine göre yağmalamayın, vergilerini söyleyin ve üç yıllığına alarak, dönün". Oguz'un bu emri oğullarına ulaştırıldı. Onlar da üç yıllık haracı toplayarak, babalarının yanına Isfahan'a döndüler. Aynı biçimde sonraki üç senelik haraç zamanı gelince, Kirman ve Fars'a ordu yollayıp, buraları ele geçirdiler; vergilerini tayin edip, idarecileri atadılar.

Bütün bu hadiseler sırasında Oguz, hep Isfahan'da oturdu. Oğulları döndüğünde Irak-ı Acem'i almayı planlıyordu. Bu yüzden bu topraklara elçiler yollayarak durumunu öğrenmek istedi. İlk önce ikiyüz kişilik bir öncü kıt'ayı Irak-ı Acem'e gönderdi. Bunlar çok gizli bir şekilde güçlü hükümdarlarla savaşmadan, küçük ve zayıf yerleri ele geçirme emrini aldılar. İkiyüz kişilik bu öncü ve istihbarat kolu Irak-ı Acem'e doğru yola koyuldu. Rey, Kazvin, Hemedan ve diğer bazı şehir halkı Oguz'un ününü zaten daha önceden duyduklarından, ona karşı bir sevgileri oluşmuştu. O yüzden ahali, Oguz üzerlerine asker yollamadan ve ülkeleri harabeye dönmeden onun bir ili olmayı, haraçlarını belirlemeyi dilemek amacıyla Oguz'un huzuruna geldiler. Bu vergiyi her sene Oguz Kagan'ın hazinesine ulaştırmak konusunda Irak-ı Acem halkı anlaştı. Oguz'un yanına gidecekler ve onun itimadını kazanarak, memleketlerine döneceklerdi. Oguz Kagan'ın huzuruna vardıklarında bahar gelmeye başlamıştı. Oguz'un otagına erişip, ona dua ettiler; durumlarını bildirdiler. Oguz Kagan onları hoş karşıladı ve ödeyecekleri haracı söyleyip, geri gönderdi.

Ondan sonra Oguz Demavend'e yöneldi. Burada yazı geçirmek istiyordu. Yolda şöyle bir hadise meydana geldi: Yaşlı bir hamile kadının oğlu olmuştu. Ancak yiyecek bir yaprağı bile bulunmadığından, aç kalmıştı. Çocuğuna süt olacak bir şeyi yoktu ve bebeği de bu sebepten acıkmıştı. İki gün sonra tesadüfen bir çakal gördüler. Bir sülünü yakalamış, ağzında götürüyordu. Kadının kocası çakala bir sopa vurdu; çakal da sülünü ağzından bırakıp, kaçtı. Adam bunu pişirdi ve sütü gelsin diye, karısına yedirdi. Birkaç gün sonra Oğuz'un arkasından yetiştiler. Adam Oguz'un huzuruna çıkınca, "neredeydin, niçin geri kaldın" diye sordu. Adam da karısının yolda doğum yaptığını, bu yüzden geciktiğini belirtti. Fakat bu Oguz Han'ın hoşuna gitmedi. Adamı azarladı ve "kadını doğum yaptı diye yoldan geri kalmak olur mu? Madem bundan dolayı yoldan ve ordudan arkaya düştünüz, o halde burada kalın", yani Türk dilinde "Kal-aç" dedi. Bu sözün manası; "ey kadın aç ve geri kal" demektir. Oguz Han, ona böyle dediğinden, bu kişi orada yerleşmiştir. Kalaç kavmi o şahsın evlat ve torunlarıdır. Bundan sonra Oguz Demavend'e gidip, yaz boyunca orada kaldı.

Oguz'un Demavend Dağında geçirdiği yaz sona erince Mazenderan, Amul, Sarı, Astarabad ve bu memleketin diğer şehirlerini almak için hareket etti. Bunlardan bazılarını

savaşla, bir kısmına barış ile sahip oldu ve kendisine bağladı. Oguz Kagan kışı orada geçirdi ve her ilin başına bir idareci atadı. Öbür yaz geldiğinde yine Demavend'de yayladı. Gürگان ve Dihistan civarlarına elçiler yolladı. Buraların beylerini tamamen itaat ettirdi. O yörelerin halkları gelerek, Oguz'a boyun eğdiler ve on yıllık vergilerini peşin ödemek şartıyla miktarları belirlendi.

Oradan Horasan'a giderek Esferayin, Kerran ve Sebzar ahalisine boyun eğdirildi. Yalnız Nişabur halkı teslim olmayıp, direnmeyi tercih etti. Oguz Kagan kışın burada kaldı ve bahar gelince Nişabur ile Tus'a yönelip, buraları ele geçirdi. Yazın da orada oturdu ve kış mevsiminde Baverd, Serahs ve Merv taraflarına gidip, bu havaliyi idaresine soktu. Üç senelik haraçlarını aldı, yazın Herat'a geldi ve orada yayladı. Herat'ın da vergisini topladı. Ardından Kuhistan vilayetini tamamen ele geçirip, haraçlarını tespit etti. Üç yıllığı yine seneden seneye peşin olmak üzere, Oguz'un hazinesine getirmeleri kararlaştırıldı. Oguz, sonbaharı Herat'ta geçirdi. Bir oğlunu ihtiyaten buradan dokuzbin askerle Basra dolaylarına yolladı. Bundaki amaç, oralarda yaşayan halkın, Oguz Kagan'ın ordusu nasıl olsa uzaklaştı, vergi ödememize gerek yok düşüncelerine kapılmamaları içindi"¹².

Şimdi yukarıdaki metinde zikredilen bugünkü Horasan ve İran topraklarındaki yer adlarıyla alâkalı olarak tarihî coğrafya noktasında bir-iki söz söylemek istiyoruz. Burada şunu itiraf etmeliyiz ki, bu şehirlerin hem tarihi, hem de mimari özellikleri ayrı birer araştırma konusudur. Böyle bir çalışmada bu ayrıntıların hepsini kaleme almaya zamanımız olmadığından, biz sadece bunların hakkında bazı özet bilgiler sunmakla yetineceğiz. Umarız bu tedkik ileride bu hususta yapılacak incelemelere bir fikir verecektir.

Öyle anlaşılıyor ki, Oguz'un İran bölgesinde ilk ilgilendiği yer Huzistan'dır. Bugünkü İran'ın güney-batısında Basra Körfezinin kıyısı ve kuzeyindeki bu eyalet, yedinci asrın ilk yarısına doğru Arap hâkimiyetine girmiştir. Onuncu yüzyılda da (945/946) Fars kökenli oldukları söylenen ve İran'ın büyük bir kısmını kontrollerine alarak, 11. asrın ikinci yarısına kadar yaşayan Büveyhilerin eline geçmiştir. Bu sülalenin hükümdarlarının hepsi Huzistan bölgesinde ikamet etmiştir. Hudûd'el-Alem'de zengin bir ülke olduğuna vurgu yapılan¹³ Huzistan, Selçuklu ve İlhanlı yönetiminde de kaldı. Cüveyni'nin anlattığına göre, Selçuklu Devleti ileri gelenlerinin giyecek masrafları Huzistan'dan yollanan vergilerden karşılanıyordu. Ayrıca kaynaklar Sultan Melikşah'ın Huzistan'ı avlak olarak kullandığını söyler.

Bununla birlikte Selçuk Devletindeki taht kavgaları sırasında Berkyaruk, kardeşi Muhammed Tapar karşısında 1101'lerde yenilgiye uğrayıp, İsfahan'da da kabul

¹² Gömeç, **a.g.e.**, s.84-88.

¹³ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, **Tarih-i Güzide**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2018, s.331-335; A.Sevim, **Anadolu'nun Fethi**, Ankara 1988, s.7-8; K.V.Zettersteen, "Büveyhiler", **İslam Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul 1993, s.843-844; S.O.Kurulay, **Hudûd el-Alem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s.121; C.Huart-M.Bala, "Huzistan", **İslam Ansiklopedisi**, C. 5/I, İstanbul 1993, s.624.

edilmeyince Huzistan'a gelip adam toplamıştı. Bilindiği üzere daha sonra iki kardeş biri sultan, diğeri de melik olmak şartıyla anlaştilar. Bu süreçte Huzistan bölgesinde insanlara rahatsızlık veren Batnilerin üstüne bir ordu gönderildi ve pek çoğu öldürüldü. Fakat Huzistan Irak Selçukluları devrinde kardeş ve amca çocuklarının arasındaki iktidar kavgalarına şahitlik etti. İlhanlılar çağında Hülagu'nun askerlerinin yağmasına da uğrayan¹⁴ Huzistan'a bir aralık Mogol birliğinin içerisinde çıkıp kendi idarelerini kuran ve kökenlerinin Türklere dayandığı da söylenen Celayirliler de hâkim oldular. Ancak onlar daha sonra Emir Temür'e boyun eğmişlerdi. Bilindiği üzere bu topraklar Safeviler ile Osmanlı Devletinin onaltıncı asrın ikinci yarısındaki (1583) mücadeleleri neticesinde¹⁵ Osmanlıların idaresi altına girmiştir.

Birinci Dünya Savaşından önce Bahreyn havalisini işgal eden İngiltere, ondokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren petrole rastlanan Huzistan'a çıkarma yaptı ise de, Osmanlı komutanlarının akıllı stratejileri neticesinde pek de muvaffak olamamışlardı. Ancak harbin sonunda galip gelen İngilizler, Arap ve İran coğrafyasında epeyce yere nüfuz ettiler. Türk Kaçar hanedanlığının devrilmesinin ardından yine İngiltere'nin teşvikiyle Huzistan'da birtakım karışıklar patladıysa da, Pehlevi idaresi bunları bastırmayı bilmiştir.

Bugün İran'ın Basra Körfezindeki en önemli limanlarının da bulunduğu Huzistan'da başta Avşarlar olmak üzere hâlâ Oguz-Türkmen aşiretleri varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadır¹⁶.

Destanda sıkça geçen yerleşim birimlerinin arasında Isfahan da vardır. İran'da umumiyet Zayende Nehri (Zayanda Rud) diye bilenen akarsuyun kenarında kurulmuş bu şehrin tarihi çok eskilere gidip Elam, Ahemenid, Sasani gibi iktidarların ardından yönetim yedinci asrın ilk yarısında Arapların eline geçmiştir.

Coğrafyacıların üçüncü iklimde gösterdiği bu tarihi şehir bir müddet sonra Türk akınlarına maruz kalmıştır. Muhtemelen Hun, Ak Hun-Avar ve Kök Türklerin bölgede faaliyetlerine şahitiz. Burası Şah-nâme hikâyelerinde de sıkça karşımıza çıkıyor. Safari,

¹⁴ Reşidü'd-din Fazlullah, **Camiü't-Tevarih**. Selçuklu Devleti, Çev. E.Göksu-H.H.Güneş, İstanbul 2010, s.132-133; Alaaddin Ata Melik Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Çev. M.Öztürk, Ankara 2013, s.255; El-Ömeri, **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım**, Çev. A.Batur, İstanbul 2014, s.274; Kazvinî, **a.g.e.**, s.355; K.V.Zettersteen, "Berkyaruk", **İslam Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul 1993, 556-558; N.Yazar, **Selçuklu Devleti'nde İsyandarlar**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s.49; O.Kılınçer, "Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk Dönemi Saltanat Mücadeleleri", **KMSİÜ. Sosyal Bilimler Dergisi**, 18/1, Kahramanmaraş 2021, s.618-619.

¹⁵ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevarih**, Çev. M.Öztürk, Ankara 2006, s.72; A.J.Newman, **Safavid Iran**, London 2009, s.52; M.H.Yınanç, "Celayirliler", **İslam Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul 1993, s.64; A.Daş, "Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları", **SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 15, Konya 2004, s.156.

¹⁶ F.Sümer, **Oğuzlar**, 2. Baskı, Ankara 1972, s.126-127, 222; C.R.Atwood, **Mongolia and the Mongol Empire**, Bloomington 2004, s.295; Huart-Bala, **a.g.m.**, s.625-626; M.A.Furugi, **İran Tarihi**, Haz. S.Y.Gömeç, Ankara 2020, s.4; K.Şükürov, "Huzistan Avşar Emiri Şumle ve Ahfadı", **İÜEF. Tarih Dergisi**, 48/2, İstanbul 2009, s.2-14; E.Ayan, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Dağılıma Sürecinde Huzistan Avşarları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 4/18, Berkshire 2011, s.184-194.

Samani ve Büveyhilerden sonraki çağlarda İsfahan ile Gazneliler de ilgilendi. Sultan Mahmud 1030 tarihinde ölünce yerine oğlu Muhammed tahtta çıkarıldıysa da, bu sırada İsfahan'da bulunan kardeşi Mes'ud onun hükümdarlığını tanımamış idi.

Tugrul Beg'in ele geçirdiği bu şehri, Sultan Melikşah payitaht haline getirmiş ve buraya pek çok bağ, bahçe ile mimari yapı kazandırmıştır. Hem onun hem de veziri Nizam'ül-mülk ile Muhammed Tapar'ın kaderine terk edilmiş mezarları da buradadır. Sultan Berkyaruk ile Terken Hatun'un mücadelesine de sahne olan İsfahan sonraki zamanlarda yaşanan taht kavgaları sebebiyle perişan oldu¹⁷.

Selçuklu hâkimiyetinin peşinden İran ve dolayısı ile İsfahan bölgesinde Mogollar ile Harezmsahlar arasında bir kavga yaşanmıştır. İsfahan'da iken kardeşiyle anlaşmazlığa düşen Celaeddin Mengüberti bu toprakları da Mogollara bırakmıştır. Kaynaklar Ögedey'in burada bir katliam yaptırıldığından söz eder. Dolayısıyla 14. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu havali İlhanlıların elinde kaldı.

Bundan sonra İsfahan, soylarının İslam fetihleri sırasında Horasan'a yerleşen Arap aşiretlerine dayandığı söylenen Muzafferi hanedanı tarafından yönetildi ise de bu devir fazla sürmemiş, 14. asrın sonlarına doğru bu topraklar Temürlülerin idaresine geçmiştir. Hatta kaynaklar Emir Temür'ün Luristan ve Huzistan'ı aldıktan sonra İsfahan'a girdiğini (1387), sonradan vergi memurları ile bazı askerlerinin öldürülmesi üzerine burada bir katliam yaptığını yazar. Neticede buradaki Muzafferilere bir darbe vuran Temür Beg, kentini idaresini torunlarına bırakmış idi¹⁸. Onların peşinden yine bir Türk sülalesi olan Ak ve Kara Koyunlular ile Safeviler İran'da söz sahibi haline geldiler. Bilhassa kavunları meşhur İsfahan için İbn Hurdathib ve 15. yüzyılda bu coğrafyayı dolaşan bazı yabancılar güzel bir şehir olduğunu söylerler. Bunun dışında başkenti Tebriz'den İsfahan'a taşıyan Şah Abbas çağında pek çok yeni bina ve meydan yapıldı. Ama bu suretle Türkmenler devlet idarelerinden uzaklaştırıldı¹⁹. Ne yazık ki, Kaçar

¹⁷ Nizamü'l-Mülk, **Siyaset-Name**, Haz. M.A.Köymen, Ankara 1982, s.193; Mirhand, **Tarih-i Ravzatü's-Safâ**, C. I, Çev. M.Öztürk, Ankara 2019, s.523; Kazvinî, **a.g.e.**, s.329-332, 352-376; M.Bala, "İsfahan", **İslam Ansiklopedisi**, C. 5/II, İstanbul 1993, s.1068-1069; Ahmed Bin Mahmud, **a.g.e.**, C. I, s.122; El-Ömeri, **a.g.e.**, s.207; Sümer, **a.g.e.**, s.71; S.Y.Gömeç, "İran'da Bir Garip Melik-şah", **Töre**, 2/20, Ankara 2013, s.19-22; Zahirü'd-Din Nişaburi, **Selçuknâme**, Haz. A.G.Fidan, İstanbul 2018, s.95.

¹⁸ Nizamüddin Şamî, **Zafernâme**, Çev. N.Lugal, Ankara 1949, s.126-127; Şerefüddin Ali Yezdi, **a.g.e.**, s.162; Devletşah, **Devletşah Tezkiresi**, C. II, Çev. N.Lugal, İstanbul 1977, s.209; Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.32; B.F.Maniz, **The Rise and Rule of Tamarlane**, Cambridge 1989, s.71; Y.Yücel, **Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)**, Ankara 1989, s.10; K.Z.Ashrafyan, "Central Asia Under Timur from 1370 to the Early Fifteenth Century", **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998, s.336; S.A.Seyedtosabi, "Al-i Muzaffer Dönemi İran Tarihi", **İraniyat Dergisi**, 1/1, Ankara 2016, s.114.

¹⁹ İ.H.Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, 3. Baskı, Ankara 1984, s.195-196; Furugi, **a.g.e.**, s.15; O.Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi**, 18. Baskı, İstanbul 2009, s.435; T.Genceyi, "İsfahan'daki Safevi Sarayında Türkçenin Konumu", Çev. U.Başar, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 126/249, İstanbul 2020, s.296-298; A.D.G.Anar, "Safevi Şahlarının Baniliği Üzerine Bir Değerlendirme", **İran Çalışmaları Dergisi**, 1/1, Sakarya 2017, s.119-139.

hanedanının başkenti Tahran'a taşınmaları sebebiyle eski önemini yitiren²⁰ İsfahan, bir aralık Afganlılar tarafından da işgal edildi.

Birinci Dünya Harbi esnasında Osmanlı ordularının Hemedan civarlarına kadar yaklaşmaları sebebiyle İngilizlere karşı bir cephe oluştuysa da, Rusların desteğiyle bölge aşiretlerine epey zaiyat verdirilmiş, bu sırada mühim bir Ermeni azınlığın yaşadığı İsfahan'da Türklerin bu toprakları alabileceği endişesi hasıl olmuştu. Neticede ittifak halindeki İngiltere ve Rus kuvvetleri İran'da kontrolü sağladılar²¹. Bilindiği üzere İkinci Dünya Savaşı yıllarında da İran ve İran'ın bu bölgesi rakip güçlerin mücadele alanı haline gelmiştir.

Horasan'ın güneyinde, Lut Çölü'nün batısında bulunan Kirman da destanda geçen önemli yerleşim birimleri arasındadır. Rivayetlere göre ismi Yafes'in soyundan olan Kirman bin Faluc'tan gelmekte ve manası "yer kurdu" ile irtibatlandırılır. Bununla alakalı olarak bilindiği üzere Ak Hunların bir bölümü Kızıl Hunlar diye adlandırılır ve Latin-Grek kaynaklarında geçen ve "kızıl" anlamına geldiği belirtilen "Kermic" kelimesinin "solucan" sözüyle birleştirilmesi durumu da söz konusudur²². Ancak bunun yanında Türkçedeki kale, müstahkem yer manasına gelen "kerman" ve yün eğirmeye yarayan "kirman" denilen nesne ile bağlantısına da zaman zaman değinenler vardır.

Kirman'ın coğrafi yapısına baktığımızda başlangıçtan itibaren doğu-batı ticaret yollarının ve İslamiyetin Türkistan ile Hindistan'ın kuzey taraflarında yayılmasının ardından da Hac yolunun kavşağında bulunması itibarıyla önemini yükseldiğini görürüz. Denize yakın bölgelerinin çok sıcak, kuzey taraflarının ise mutedil ve zengin olduğu, insanların sağlıklı vücutlara sahip bulunduğu Kirman, Sasaniler çağında "şah" unvanını taşıyan idarecilerce yönetilmiştir. Şah-nâme hikâyelerinin kahramanlarından Keyhüsrev'in amcasına bağışladığı ve aynı zamanda Minuçehr'in öldüğü yer olan²³ Kirman, İran'ın pek çok yeri gibi 640'lı yıllarda Arapların egemenliğine geçince, halkın büyük bir kısmı Zerdüş inancını yaşatabilmek amacıyla dağlık bölgelere kaçtılar.

²⁰ Süleyman er-Ravendi, **Rahat-üs-Sudûr**, C. I, Çev. A.Ateş, 2. Baskı, Ankara 1999, s.129; İbn Hurdazbih, **a.g.e.**, s.147; J.Barbaro, **Anadolu'ya ve İran'a Seyahat**, Çev. T.Gündüz, İstanbul 2005, s.90; Bala, **a.g.m.**, s.1069-1071; Atwood, **a.g.e.**, s.417; T.T.Allsen, **Culture and Conquest in Mongol Eurasia**, Cambridge 2001, s.125; Y.Bregel, **An Historical Atlas of Central Asia**, Leiden-Boston 2003, s.44.

²¹ H.Efe-M.Kızıl, "Osmanlı'nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları", **KÜ. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9/17, Kars 2018, s.307; Bala, **a.g.m.**, s.1071-1072; Newman, **a.g.e.**, s.2; Furugi, **a.g.e.**, s.20-22; S.Uluerler, "Safevi Devleti'nin Yıkılışa Gidiş Sürecinde Osmanlı'nın Tutumu ve Rusya İle İttifak Kurmasının Anlamı (1722-1724)", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 10, İstanbul 2014, s.3-25; O.K.Karacaçıl, "I. Dünya Savaşında Osmanlı Devletinin İran'la İttifak Kurma Arayışları", **OTAM**, Sayı 36, Ankara 2014, s.96-115.

²² J.H.Kramers, "Kirman", **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul 1993, s.815; Galip-Gömeç, **a.g.e.**, s.10-12; S.Y.Gömeç, **Türk-Hun Tarihi**, 2. Baskı, Ankara 2018, s.374; G.Duygun, **Büveyhîler Zamanında Kırmân Bölgesinin Siyasî ve Sosyo-Kültürel Durumu**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s.1-2; B.A.Litvinsky, "The Hephthalite Empire", **History of Civilizations of Central Asia**, Ed. A.H.Dani-B.A.Litvinsky, Vol. 3, Paris 1996, s.138-165.

²³ Siphazade Mehmed, **Evezah'ı-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik**, Haz. İ.Daniş, Ankara 2019, s.444; Taberi, **a.g.e.**, C. II, s.742; T.Daryaee, **Şahrestaniha-i Eranşahr**, California 2002, s.34; Kurulay, **a.g.t.**, s.113.

Bununla birlikte Arap devletinin içinde daha dört halife devrindeyken başlayan iktidar kavgaları, sekizinci asrın ikinci yarılarında daha da şiddetlenmiş ve bu durum devletin uzak bölgelerinde kendisini fazlasıyla hissettirmiştir. İşte buna binaen bu topraklarda Tahiriler ve Saffariler gibi yerel hanedanlar ortaya çıkmış; bir süre sonra Kirman hem Samani, hem de Büveyhiler tarafından zapt olunmuş²⁴ ve bu durum Selçukluların fetih hareketlerine kadar devam etmiştir.

Bilindiği üzere 1043'lerde İbrahim Yinal'ın komutasındaki bir Selçuklu ordusu Kirman'a girdi ve Çağrı Beg'in çocuklarından Kara Arslan unvanlı Kavurt, bu bölgede nerdeyse yüz kırk yıla yakın bir müddet süren hanedanlık kurdu. Ancak onun hem kardeşi Alparslan, hem de yeğeni Melikşah ile olan iktidar mücadelesi Türk tarihinin ibret sayfalarındandır. Herşeye rağmen Selçukluların bu kolu Kirman'a pek çok eser kazandırdı. Fakat onların da kendi akrabaları olan Oguzların saldırıları sebebiyle güçleri azalınca, 1210'larda bu topraklar bir başka Türk sülalesi olan Harezmsahlara eline geçti²⁵. Böylece Kirman eyaleti bazı vezir ve beylerin oyuncağı haline geldi.

Kara Hıtay hükümdarı Kür Han'ın hacibi Barak tarafından 1222'lerde kurulup, 1328 tarihine kadar süren ve Kutlug Hanlar diye adlandırılan hanedanın peşinden bu kez de bölge halklarının karşısına daha korkunç bir tehlike olarak Mogollar çıktıysa da, hem bunlar hem de Muzafferiler ustaca bir siyaset yürüttü. Bu arada Hindistan taraflarında barınamayan Harezmsah Celaleddin Kirman'a gelmiş, onu takip eden Çingiz Han burasını ele geçirince idaresini oğlu Çagatay'a bırakmıştı. Temürlüler ortaya çıkınca bütün yerel hanedanlara nihayet vermişler²⁶ ve Emir Temür Kirman'ın yönetimini torunu Ömer Mirza'ya bırakmıştır. Ancak onlar da mirzalar arasındaki kavgalar yüzünden bir süre sonra idareyi Ak Koyunlulara terk ettiler.

Kirman topraklarını onaltıncı yüzyılın başlarında Şah İsmail'in ele geçirdiğini görmekteyiz²⁷. Şah Tahmasb devrinde bazı imar faaliyetleri gerçekleştirilen bölge bir müddet sonra Afganlıların idaresi altına girdiyse de, onlar da hâkimiyeti başka bir Türk hanedanı Avşarlara bıraktı. Ancak Nadir Şah'ın vefatının ardından (1747) yeni bir kargaşa yaşandı. Zend hâkimleri ile Türk Kaçarlar arasında vuku bulan harplerde de

²⁴ V.V.Barthold, **Mogol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. H.D.Yıldız, İstanbul 1981, s.277-280; Ahmed Bin Mahmud, **a.g.e.**, C. I, s.118-120; Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s.83; Kazvinî, **a.g.e.**, s.299-305; Kramers, **a.g.m.**, s.816-817.

²⁵ Al-İsfâhanî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, Çev. K.Burslan, İstanbul 1943, s.30, 72; El-Ömeri, **a.g.e.**, s.350; Kazvinî, **a.g.e.**, s.295-296; Sümer, **a.g.e.**, s.92; Sadrüddin Ebu'l-Hasan, **Ahbarü'd-Devleti's-Selçukkiye**, Ter. N.Lugal, 2. Baskı, Ankara 1999, s.28; O.Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, 14. Baskı, İstanbul 2011, s.157-158.

²⁶ A.M. D'Ohsson, **Moğol Tarihi**, Haz. E.Kalan, İstanbul 2014, s.85; Cüveyni, **a.g.e.**, s.157; Süleyman er-Ravendi, **a.g.e.**, s.102; Devletşah, **a.g.e.**, C. II, s.203; Kramers, **a.g.m.**, s.817-818; S.G.Agacanova, **Oğuzlar**, Çev. E.N.Necef-A. Annaberdiyev, 2. Baskı, İstanbul 2003, s.318; Kushenova, **a.g.t.**, s.51; S.Cöhçe, **Şemsi Melikleri**, Doktora Tezi, Elazığ 1986, s.48; S.A.İspirli, "Şair, Hattat, Müzehhib Bir Sultan: Padişah Hatun", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 73/3, Bursa 2018, s.1680; C.Gençtürk, "Barak Hacib ve Kutlughanlılar", **AÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 62, Erzurum 2018, s.323-334.

²⁷ F.Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara 1976, s.23-24; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.183; S.Şimşir, "Şah İsmail: Hayatı ve Şahsiyeti", **Akademik Düşünce ve Tarih Dergisi**, 6/5, Osmaniye 2019, s.77-84.

Kirman büyük bir tahribata uğradı. Bu suretle 1794'ten itibaren Kirman eyaleti Kaçar beyleri tarafından yönetildi²⁸.

Destan'da Kirman'dan sonra ismi geçen yerlerden birisi de Şiraz'dır. Bu yerleşim birimi Isfahan'ın güneyinde, Firuzabad'ın kuzeyinde ve Fars eyaletinin dâhilinde görünüyorsa da, Büyük Azerbaycan'ın bir parçasıdır. Kaynaklarda içerisinde iki tane ateş tapınağına değinilen Şiraz, Hz. Ömer zamanında Araplar tarafından fethedilmiştir. Samani, Tahiri ve Büveyhi gibi hanedanların egemenliğinin ardından Sultan Alparslan'ın yönetimini kardeşi Kavurt'a verdiği bu coğrafya daha sonra Irak Selçukluları devrinde de önemini korudu. Oguzların Salur boyu tarafından tesis edilen Salgurlu Atabegliğine de ev sahipliği yaptı²⁹. Bir aralık Mogolların önünde tutunamayan Celaleddin Mengüberti'nin Şiraz'a da gittiğini görüyoruz. Ondördüncü yüzyılın sonlarına doğru ise Temürlüler Şiraz ve Isfahan gibi yerleri ele geçirdi. Şiraz'ı kendilerine merkez seçen Muzafferiler ile aralarında bir çatışma yaşandı. Temür Beg pek çok Muzafferî şehzadesini ortadan kaldırmasının ardından, Şiraz'ın idaresine torunu Ömer Şeyh Mirza'yı atadı. Ama Temürlü şehzadeleri iktidar için Şiraz da dâhil olmak üzere İran ve Horasan'ın altını, üstüne kattılar. Kent bir süre Ak Koyunluların elinde bulundaysa da, 16. asrın başlarında Safevilerin yönetimine geçti ve Zend hanedanının bölgeye egemen olması üzerine idare merkezi haline getirildi³⁰.

Musa Kazım gibi İslamiyetin önde gelenlerinin kabirlerini barındıran kentte, şair Hafız ve Sadi'nin mezarları da yer almaktadır. Ayrıca Safevi Tarikatının kurucusu Şeyh Safiyüddin'in ilk faaliyet gösterdiği yerlerin başında gelmesi açısından da önemlidir³¹.

Destanda Kirman'dan sonra Oguzların Fars'a geldikleri ve Şiraz'ı zapt ettikten sonra buraların fethiyle bir yıl kadar uğraştıklarına ve ardından bölgeye idareciler atandığına değinilmektedir. Bilindiği üzere merkezi Şiraz olan ve bugünkü İran'ın güneydoğusunda bulunan Fars eyaleti Hz. Osman devrinde Arapların hâkimiyetine girmiştir. Kaynaklarda çok sayıda kasaba ve kalabalık bir nüfusa sahip Fars çevrelerinde altın çıktığı ve dokumalarının meşhur olduğu söylenir³². Ahmed Bin Mahmud'un Selçuk-

²⁸ İ.Aka, **Timur ve Devleti**, 2. Baskı, Ankara 2000, s.31; Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.59-61; Kramers, **a.g.m.**, s.818-819; Newman, **a.g.e.**, s.36; O.Yazıcı, **Timur Şah Dürrani**, Malatya 2017, s.28-47; Furugi, **a.g.e.**, s.46.

²⁹ T.W.Haig, "Salgurlular", **İslam Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul 1993, s.125-126; Kazvinî, **a.g.e.**, s.299-300, 402-407; İ.Kafesoğlu, "Kavurd", **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul 1993, s.456-459; E.Merçil, "Yezd Atabegleri", **İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 12, İstanbul 1982, s.372.

³⁰ N.Mousavi, **Tekmiletü'l-Ahbar'ın Türkçe Tercümesi ve Değerlendirmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s.28; H.R.Roemer, "The Jalayirids, Muzaffarids and Sarbadars", **The Cambridge History of Iran**, Ed. P.Jackson, Vol. 6, Cambridge 1986, s.13-14; Ahmed Bin Mahmud, **a.g.e.**, C. I, s.112; Cüveynî, **a.g.e.**, s.354; Barbaro, **a.g.e.**, s.81; Isfahânî, **a.g.e.**, s.30; Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, 70; C.Huart, "Şiraz", **İslam Ansiklopedisi**, C. 11, İstanbul 1993, s.562-563; Kurulay, **a.g.t.**, s.116; Yücel, **a.g.e.**, s.10.

³¹ S.Soucek, **A History of Inner Asia**, Cambridge 2003, s.73; Devletşah, **a.g.e.**, C. II, s.257-265; G.Şükürov, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri (907-930/1501-1524)**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.23.

³² A.Güneysu, **Efdâleddin kirmânî'nin "el-muzâf ilâ beoâyiü'l-izmân fî vekâyî'i kirmân" Adlı Eserinin Türkçe'ye Çevirisi**, Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2014, s.2; El-Belazuri, **a.g.e.**, s.586-587;

nâmesi'ne baktığımızda, Fars eyaletinden pek çok ganimet ele geçiren Selçukluların, burayı önce valilerin idaresine bıraktıklarını, sonra Alparslan'ın daha amcasının sağlığında zapt ettiği Fars, Şiraz ve Kirman topraklarını kardeşi Kavurt'a verdiğine dair ibarelere rastlamaktayız³³. Sultan Melikşah Selçuklu Devletinin başına geçince burayı kardeşi Emir Tekiş'e bırakmıştır. Irak Selçukluları çağında burada da bazı taht kavgaları yaşandı.

Avşarların yoğun olarak görüldüğü Fars bölgesinde, Oguzların Salgur boyu bir idari yapı meydana getirmekle beraber, Gazan Han devrinde bunların iktidarı sona ermiştir. Mogol hâkimiyeti sırasında Horasan, Gur, Kirman ve Fars eyaletlerinin yöneticileri Karakurum'daki Ögedey Han'a elçiler yollamaktaydılar. Fakat bir müddet geçince Fars bölgesi İlhanlılar ile Çagataylıların savaş alanına dönmüştür.

Bilindiği üzere İlhanlıların zayıfladığı sıralarda bir aralık Muzafferilerin kontrolüne giren bu havalide hâkim Türk sülaleleri içinde Ak Koyunlu ve Safeviler de bulunmaktadır. Buna bağlı olarak Fars toprakları için iki sülalenin savaşları söz konusudur³⁴.

Destandan Rey, Kazvin ve Hemedan gibi şehirlerin Oguz Kagan'ın ordusuna direnmeden teslim olduğunu öğrenmekteyiz. Bunlardan Rey bilhassa Selçuklu Türk tarihi açısından önemlidir ve bugün neredeyse Tahran'ın bir mahallesidir.

Avesta gibi dini metinlerde adı "Ragha" şeklinde anılan Rey'e bir takım kutsiyetler de atfedilir. Eski Sasani şahlarına başkentlik yaptığına dair rivayetlerin bulunduğu bu şehir, meşhur Halife Harun Reşid'in de doğduğu yerdir. Yazılı vesikalarda zengin, kalabalık ve dokumacılıkta gelişmiş bir kent olduğu söylenen Rey, İran'ın diğer bölgeleriyle beraber yedinci asrın kırklı yılları sırasında Arap egemenliği altına girmiş; sonraki çağlarda kısmen mezhep kaynaklı birtakım çatışmalara sahne olmuştur. Bununla birlikte Türkler burası ile hem Ak Hun-Eftalit, hem de Kök Türkler çağında ilgilendiler. Dolayısı ile 6. asrın sonları ile 7. asrın başlarında Tardu ile Tonga Yabgu'nun kuvvetleri Rey ve Isfahan gibi yerleri aldılar. Abbasiler döneminde ise zaman zaman Türk asıllı valiler tarafından yönetildi³⁵. Bazı yerel hanedanların elinde de kalan Rey toprakları

Kurulay, **a.g.t.**, s.116; T.Uygur, "Emeviler Döneminde Fars Bölgesi ve Şiraz Şehri", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 5/1, Muş 2019, s.132.

³³ İ.Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", **İÜEF. Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 10-11, İstanbul 1981, s.22; N.Yazar, "Kirman Meliki Kavurd Bey'in Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsleri", **HÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 10/19, Çorum 2011, s.222-236; Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s.126; Kafesoğlu, **a.g.m.**, s.456-459.

³⁴ Minhac-ı Sirac el-Cuzcani, **Tabakat-ı Nasri**, Çev. M.Uyar, İstanbul 2016, s.107-113; Süleyman er-Ravendi, **a.g.e.**, s.116; Ahmed Bin Mahmud, **a.g.e.**, C. I, s.73, 112, 121-122; Isfahânî, **a.g.e.**, s.XXI; Devletşah, **a.g.e.**, C. II, s.265; Sümer, **Oğuzlar**, s.126-127, 292; Agacanova, **a.g.e.**, s.319; Atwood, **a.g.e.**, s.447; Şükürov, **a.g.t.**, s.103-106; Roemer, **a.g.m.**, s.11.

³⁵ M.Grignaschi, "Sabirler, Hazarlar ve Göktürkler", **VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C. I, Ankara 1972, s.238; A.Çelik-A.Rençber, "İslam Fethinden Selçuklu Hâkimiyetine Kadar Rey Şehri'nin Siyasî Tarihi", **FÜ. Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, 8/1, Elazığ 2012, s.36-64; Mesudi, **a.g.e.**, s.243; Togan, **a.g.e.**, s.72-73; Kurulay, **a.g.t.**, s.126; Gömeç, **Türk Destanları...**, s.242; S.Y.Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, 4. Baskı, Ankara 2018, s.395-397.

üzerinde bir müddet Samani, Deylemli ve Büveyhi hanedanlarının tasarrufu bulunmuştur. Gazneli Mahmud burayı 1029'larda Büveyhilerden alınca, idaresini oğlu Mes'ud'a vermişti. Gaznelilerin kısa süreli hâkimiyetinin peşinden ise 1035'lerde İbrahim Yınal'ın komutasındaki Selçuklu Türkleri tarafından zapt edilerek³⁶, başkent yapıldı. İşte Selçuklu Devletinin kurucularından Tugrul Beg de 1063 tarihinde burada ahirete göçtü.

Selçukluların son zamanlarında Sultan Sançar ile yeğeni Mahmud'un arasındaki çekişmeye sahne olan ve bir aralık Selçuklu atabeglerinden İldeniz Ogulları tarafından yönetilen bölge için daha sonra Harezmsahlr ile Irak Selçukluları da kavga ettiler. Rey'i ele geçiren (1194) Alaaddin Tekiş, bilahare Irak Selçukluların bir nev'i merkezi durumundaki Hemedan'a gelip, tahtta oturmuştu. Bilindiği gibi Mogolların önünden kaçan Harezmsah Celaleddin Rey'e de gitmiş, ama burada tutunamamıştı³⁷. Bütün bunların ardından da şehir savaşımadan Subutay'ın komutasındaki Mogolların idaresi altına sokuldu. Ancak kaynaklar daha sonra Mogol işgali sırasında burada büyük bir katliamın yapıldığına da değinmektedir. Bununla beraber Emir Temür Horasan'ın fethine girişince Rey'i aldıktan sonra bütün İran'ı zapt etmiştir. Geç dönemlerde bölgede Ak ve Kara Koyunlu hâkimiyetinden de söz edebiliriz³⁸.

Rey'den sonra ismini gördüğümüz Kazvin ise Elburuz Dağlarının güneyinde yer alan bir kent olup, adının "korunmuş hudut" manasına geldiği söylenir. Tahran'dan batıya doğru giden yolların kavşağında bulunması itibarıyla stratejik bir öneme sahip bulunan ve Ruy Gonzales De Claviyo'nun çok büyük bir şehir diye tanıttığı ve bağları ile meşhur kenti Sasani şahlarından I. Şapur'un (241-272) kurduğu söylenir.

Bölge Arap hâkimiyetine (644) girdikten sonra bir aralık halife Harun Reşid (766-809) tarafından Kazvin'e bazı yerler katıldığı gibi, birtakım vergilerden muaf tutulmuştu. Kaynaklarda Arapların zayıf olduğu zamanlarda, Hazar Türklerinin Kazvin'e kadar geldikleri yazılıdır ve Alparslan ile kardeşi Süleyman arasındaki husumet sırasında Rey'de Süleyman, Kazvin'de de Alparslan'ın adına hutbe okunduğu söylenmektedir³⁹.

³⁶ Gregory Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, C. I, Çev. Ö.R.Doğrul, 2. Baskı, Ankara 1987, s.293; V.Minorsky, "Rey", **İslam Ansiklopedisi**, C. 9, İstanbul 1993, s.721-722; Nizamü'l-Mülk, **a.g.e.**, s.193; Mirhand, **a.g.e.**, s.711; Sümer, **a.g.e.**, s.71; Sevim, **a.g.e.**, s.29; Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s.111; İ.Zeki, **Gazneli Mahmud'un Dini Siyaseti**, Doktora Tezi, Konya 2018, s.189-190.

³⁷ İ.Kafesoğlu, **Harezmsahlr Devleti**, 2. Baskı, Ankara 1984, s.126; Isfahânî, **a.g.e.**, s.XXI; Sadriiddin Ebu'l-Hasan, **a.g.e.**, s.134-135; Devletşah, **a.g.e.**, C. II, s.118, 192; Kazvinî, **a.g.e.**, s.359-376; Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s.142; C.Erdoğan, "Hârezmsahlr Devleti ve İsmâililer Arasındaki İlişkiler", **Türkiyat Mecmuası**, 30/1, İstanbul 2020, s.115-116.

³⁸ B.Spuler, **İran Moğolları**, Çev. C.Köprülü, 2. Baskı, Ankara 1987, s.92; Reşid'üd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s.96; Cüveyni, **a.g.e.**, s.162; El-Ömeri, **a.g.e.**, s.353 De Claviyo, **a.g.e.**, s.19; D'Ohsson, **a.g.e.**, s.146; Bregel, **a.g.e.**, s.44-50; E.Turan, **Timur'un Yükselişi ve Yıldırım İle Mücadelesi (1360-1402)**, Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2016, s.32.

³⁹ C.Huart, "Kazvin", **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul 1993, s.527-528; Mesudi, **a.g.e.**, s.100; Kazvinî, **a.g.e.**, s.85-87, 242-245, 328-329; De Claviyo, **a.g.e.**, s.188; Sümer, **a.g.e.**, s.147; A.Rençber, "İslam Fethinden Irak Selçuklularının Yıkılışına Kadar Kazvin'in Siyasî Tarihi", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 1/1, İstanbul 2012, s.227; H.Tüfenk, "Kazvin'in Fethi, İslâmlaşması ve IV/X. Asrın Sonuna Kadar Şehirdeki İslâm Kültür ve Medeniyetinin Gelişmesindeki Ana Unsurlar", **Van İlahiyat Dergisi**, 8/13, Van 2020, s.270.

Onüçüncü asırda ise Mogollar önünde başarısız olan Muhammed Harezmsah Nişabur'a gelmiş, sonra buradan meyveleriyle meşhur Kazvin'e kaçmış, bir süre sonra bu şehirden de ayrılmak zorunda kalmıştı. Dolayısı ile Mogollara karşı direniş gösteren Kazvin büyük bir tahribata uğramış, binlerce insan ölmüştür.

Daha sonraki süreçte Kazvinliler imametini Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmail'e ait olduğunu ve bu davayı ölümüne savunan İsmaililere karşı Mengü Kagan'dan yardım istemişler ve o yüzden de hakanın kardeşi Hülagu'nun komutasında bölgeye bir ordu gönderilmiş idi. Fakat Kazvin şehri Mogolların kendi aralarındaki savaşıardan da zarar görmüştür. Selçuklu ve İlhanlı döneminde kalabalık bir Türk nüfusu barındıran⁴⁰ Kazvin'in 1393'lerde Temürlülerin eline geçtiğini ve Temür Beg ölünce ülkenin diğer yerlerinde olduğu üzere Kazvin'in de şehzadelerin mücadele alanı haline geldiğini görmekteyiz. Şehir Safeviler devrinde yeniden itibar kazanmıştır. Hatta Şah II. Tahmasb başa geçtiğinde Afganlıların taarruzuna uğrayınca, buraya kaçtığını ve Kazvin'in merkez haline geldiğini⁴¹ biliyoruz.

Destanda karşımıza çıkan ve kaynaklarda adı farklı biçimlerde yazılan Hemedan, Türklerin tarihte ve günümüzde yoğun bulunduğu coğrafyalardan birisidir. Elvend Dağının doğu tarafında yer alan şehir doğu-batı, kuzey-güney yollarının kavşağında kurulması itibarıyla da önemlidir. Havası soğuk kent, tarihte ilk defa Medlere karşı bağımsızlık mücadelesine girdikten sonra başarılı olan II. Kiros'un (ölümü M.Ö. 530) tesis ettiği Ahemenid hanedanının yazlık merkezi yapılmıştı. Bu sülaleye son veren Makedon imparatoru İskender de doğuya doğru vukua gelen seferlerinde burasını üs olarak kullanmıştır. Bu devletin çöküşünün ardından ortaya çıkan Partların da (Pars) başkenti olan Hemedan⁴², Sasaniler çağında ehemmiyetini biraz kaybetti.

Bu tarihi şehrin girişinde bulunduğu söylenen arslanlara dair değişik rivayetler vardır ki, güya halkı soğuk ve felaketlerden korumuştur. Abbasi hâkimiyetinin zayıfladığı yıllarda Hazar gibi Türk gruplarının akınlarına maruz kalan ve bilahare tahribata uğrayan kent, yine Harun Reşid'in çocukları Memun ve Emin'in arasındaki kavga sırasında Memun'dan yana tavır koyan ve Horasan emirliğine getirilen Tahir bin Hüseyin'in tesis ettiği Tahiriler gibi yerel hanedanlardan sonraki çağlarda Gazneli Sultan Mahmud tarafından ele geçirilmişti. O Horasan bölgesini fethedince Hilafet merkezine bir de elçi

⁴⁰ R.Mahmoud, **Fatimiler Dönemi İsmaili İnanç Sistemi**, Doktora Tezi, İstanbul 2019, s.12; Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s.83; İsfahânî, **a.g.e.**, s.26; Sipahizade Mehmed, **a.g.e.**, s.430; Barthold, **Mogol İstilasına Kadar...**, s.522; Togan, **a.g.e.**, s.272; Spuler, **a.g.e.**, s.148; Kurulay, **a.g.t.**, s.125; A.Atıcı, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Batınî Hareketi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s.7-8.

⁴¹ B.Kütükoğlu, "Tahmasp II", **İslam Ansiklopedisi**, C. 11, İstanbul 1993, s.648; El-Ömeri, **a.g.e.**, s.69; Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.37; Spuler, **a.g.e.**, s.136; Newman, **a.g.e.**, s.124; Yücel, **a.g.e.**, s.39; R.Hillenbrand, "Safavid Architecture", **The Cambridge History of Iran**, Ed. P.Jackson, Vol. 6, Cambridge 1986, s.764.

⁴² R.Grousset, **Cihan Fatih Cengiz-Han**, Haz. İ.Tanju, İstanbul 2001, s.219, 254; M.Bala, "Hemedan", **İslam Ansiklopedisi**, C. 5/1, İstanbul 1993, s.421; Sipahizade Mehmed, **a.g.e.**, s.485; D'Ohsson, **a.g.e.**, s.111-112, 139; E.Karaketir, "Pers İmparatorluğu'nun İlk Başkenti Pasargadai ve Büyük Kyros'un (M.Ö. 559-530) Anıt Mezarı", **SDÜ. Yalvaç Akademi Dergisi**, 2/1, Yalvaç 2017, s.69; C.Şeker, **Yerleşik Göçebe Uzun-Zaman Mekanlarının Gölgesinde İran'ın Tarihsel Seyri: Ahemenişlerden İran İslam Cumhuriyeti'ne**, Doktora Tezi, Ankara 2020, s.59.

yollamıştır. Ayrıca bu çalışmada da kitabına başvurduğumuz Reşideddin Fazlullah'ın şehri Hemedan, aynı zamanda İbni Sina'nın öldüğü yerdir⁴³.

Oğuzların fetih hareketlerine maruz kalan bu coğrafyada Köktaş, Buka ve Kızıl gibi ünlü Türkmen beyleri faaliyet göstermişlerdi. Bilhassa Zahiru'd-din Nişaburi'nin Selçuk-nâmesi'nde Sultan Tuğrul'un Hemedan'ı ele geçiren üvey kardeşi İbrahim Yınal'a verdiğini⁴⁴, ayrıca Tuğrul ile İbrahim Yınal'ın kavgası sırasında bir aralık Tuğrul'un Hemedan kalesine sığındığını, bu sırada ordunun başına eşi Altuncan Hatun'un geçerek, onu kurtardığını ve daha sonra burasının Selçukluların Irak kolunun merkezi olduğunu görüyoruz⁴⁵.

Bundan başka belgelerden Malazgirt Savaşından önce Bizans imparatorunun "Hemedan'ın soğuk olduğunu öğrendik. Biz Isfahan'da, hayvanlarımız Hemedan'da kışlar" dediğini ve bu sıralarda Selçukluların bir Bizans öncü kuvvetinin yanındaki herhalde özel bir haçı ele geçirdiklerini, bunu evvela Hemedan'a getirip, arkasından da Bağdat'a gönderdiklerini görüyoruz. Bu arada ağabeyi gibi yeğeni Melikşah'a da başkaldıran Kavurt Beg yenilince Hemedan dağlarına kaçtığı halde yakalanarak, Melikşah'ın huzuruna getirilmişti. Bilindiği üzere o daha sonra ortadan kaldırıldı. Bu sırada kaynaklar 1087 tarihinde burada büyük bir depremin meydana geldiğini ve insanların birçoğunun da öldüğünü söyler.

Irak Selçukluları döneminde merkez durumundaki Hemedan zaman zaman rakip güçlerin üssü haline gelmiştir⁴⁶. Fakat Selçukluların buradaki idaresi Harezmsahlardan tarafından nihayete erdirilince, Hemedan'ın da içerisinde bulunduğu Azerbaycan toprakları bir müddet Türk atabegler tarafından yönetildi. Kaynaklar Atabeg İldeniz'in buraya güzel bir medrese yaptırdığını yazar. 1220'lerden sonra ise bölge direnmeden Cebe Noyan'ın komutasındaki Mogolların eline geçmiştir⁴⁷. Hülagu, Abaka, Gazan Han ve daha sonraları Emir Temür gibiler burayı üs olarak kullanmışlar; hatta Hülagu Bağdat

⁴³ N.N.Negmatov, "The Samanid State", **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998, s.96; Mesudi, **a.g.e.**, s.100; Kazvinî, **a.g.e.**, s.246-254; Devletşah, **a.g.e.**, C. II, s.271; H.Soyupek, "Tâhirî Devletinin Kurucusu Tâhir b. Hüseyin'in Şiirleri ve Vasiyyeti", **SDÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2/35, Isparta 2015, s.9.

⁴⁴ A.Kaya, "Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme", **Ekev Akademi Dergisi**, 18/59, Erzurum 2014, s.22; Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s.96; El-Ömeri, **a.g.e.**, s.206; Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s.126; Sevim, **a.g.e.**, s.29.

⁴⁵ Y.Aydın, **Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri-Abbâsî Hilafeti İlişkileri (429-590/1038-1194)**, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2018, s.70; Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s.100; Cüveynî, **a.g.e.**, s.162; Abu'l-Farac, **a.g.e.**, s.313; Sümer, **Oğuzlar**, s.84; Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti...**, s.142; A.D.Kuşçu, "Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği", **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Konya 2016, s.184-185.

⁴⁶ O.Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 15. Baskı, İstanbul 2017, s.57; Kazvinî, **a.g.e.**, s.363, 374; H.Kayhan, "Irak Selçukluları'nda Sosyal, Ekonomik, Kültürel ve Dini Yapı Hakkında", **Cihannüma**, IV/2, İzmir 2018, s.2-12.

⁴⁷ D.Morgan, **The Mongols**, London 2003, s.151; Nizamü'l-Mülk, **a.g.e.**, s.193; Ahmed Bin Mahmud, **a.g.e.**, C. I, s.40, 158; Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s.83; Isfahânî, **a.g.e.**, s.233-235; Sadrüddin Ebu'l-Hasan, **a.g.e.**, s.39; Devletşah, **a.g.e.**, C. I, s.163-164; Bala, **a.g.m.**, s.421-422; D'Ohsson, **a.g.e.**, s.139; Spuler, **a.g.e.**, s.36; Şükürov, **a.g.t.**, s.103-105.

üzerine yürümeden evvel Bağdat'a buradan elçiler gönderdiği gibi, Anadolu Selçuklu sultanı Rükneddin Kılıç Arslan da Hemedan'daki Hülagu'yu ziyaret etmiştir.

Bununla beraber Esterâbadî, Emir Temür'ün Fars, Kirman, Huzistan ve Isfahan gibi şehirlerde büyük tahribatta bulunduğunu, buraları yakıp, yıktıktan sonra Bağdat'a saldırmak için Celayirlilerin kontrolündeki Hemedan'a geldiğini söyler. Temür Beg 1405'te vefat edince, Şahruh tarafından Halil Sultan'a verilen Hemedan, Isfahan ve Şiraz şehzadelerin mücadele alanı oldu⁴⁸. Bilindiği üzere daha sonraları Şah İsmail'in Ak Koyunluların elinden aldığı Hemedan bölgesi Osmanlı Devleti ile Safevilerin arasındaki savaşlarda da zaman zaman ön plana çıkmaktadır. Evliya Çelebi, Hemedan ahalisinin Türkmen olduğuna vurgu yapıyor. Safevilerin son zamanlarında doğudaki Afgan kabilelerin saldırılarına maruz kalan Hemedan'a 18. asrın ilk yarılarında Ruslar da girmiş idi⁴⁹. Bir müddet sonra Afgan sülalesinden Eşref Han'ın Osmanlı'nın elindeki İran topraklarını istemesi üzerine bir savaş patlamış, ilk başlarda Kürt birliklerinin ihaneti sebebiyle Osmanlı kuvvetleri yenilmişse de, ikinci bir sefere karar verilip, Afganlılar mağlup olunca sülh istemişlerdir.

Sultan I. Mahmud (1730-1754) döneminde Şah II Tahmasb ile bir anlaşma yapıldı. Buna göre Azerbaycan'ın kuzeyi ile Gürcistan Osmanlıların idaresinde kalırken, güneydeki Tebriz, Kirmanşah ve Hemedan Avşar yönetimine bırakılmış, fakat bu barış devresi uzun sürmemiştir. Nihayetinde İran topraklarında hâkimiyeti ele geçiren Kaçar sülalesi çağında bölge daha çok İngilizlerin ticari ehemmiyetini çekmiş idi.

Bilindiği üzere I. Dünya Harbi esnasında İran, hem Osmanlı, hem Alman, hem İngiltere, hem de Rus ordularının harekât alanında kaldı. İngiltere ve Rusya çıkarları tehlikeye girince güney ve kuzeyden İran topraklarını işgal ettiler⁵⁰. Daha sonra Rusya'da iç karışıklıklar baş gösterip, bu ülke çekilince İngiltere daha serbest hareket imkânını yakaladı ve buna binaen Hemedan da İngilizlerin eline geçti.

Oguz Kagan Destanı'nda Türk birliklerinin Rey, Kazvin, Hemedan'dan sonra Demavend'e yöneldikleri söylenmektedir. Farsça ve Arapçada Danbavand ve Dumavand gibi şekillerde yazılan bu yer Elburuz silsilelerinin ortasındaki çok yüksek volkanik bir dağdır. Destanda bir-iki defa ismi geçen bu bölge anlaşılacağı üzere bey ve hükümdarların

⁴⁸ Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, Çev. M.Öztürk, Ankara 1990, s.29; İbni Bibi, **Anadolu Selçukî Devleti Tarihi**, Çev. M.N.Gençosman, Ankara 1941, s.262; Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.31-34; Devletşah, **a.g.e.**, C. III, s.424; H.Kaya, **Tevârih-i Güzide Nusret-nâme (Giriş-Metin-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)**, Doktora Tezi, Ankara 2019,160; Ashrafyan, **a.g.m.**, s.336; W.Barthold, **Uluğ Beg ve Zamanı**, Çev. İ.Aka, Ankara 1990, s.186-187.

⁴⁹ A.F.H.Harky, **Fars Kaynaklarına Göre Şah Tahmasb Döneminde (1524-1576) Safevi Ülkesinde Yaşanan İç Sorunların Osmanlı-Safevi İlişkilerine Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021, s.76-80; Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, Haz. S.A.Kahraman-Y.Dağlı, İstanbul 2010, s.467; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.197; Yazıcı, **a.g.e.**, s.30-31; D.Kamali, "Safevi Hanedanı'nın Çöküşü", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 225, İstanbul 2016, s.16-17.

⁵⁰ P.Jackson, "The Mongols and the Faith of the Conquered", **Mongols, Turks and Others**, Ed. R.Amitai-M.Biran, Leiden 2005, s.273; Bala, **a.g.m.**, s.423-425; H.Baş, "Birinci Dünya Savaşı'nda XIII. Kolordunun İran Harekâtı ve Menzil Hizmetleri", **İran ve Turan Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, Artvin 2019, s.18-50.

yazın kaldıkları bir yayla idi. Şah-nâme benzeri Fars hikâyelerinde ismi anılan bu dağ efsanevi Anka Kuşu'nun yaşadığı, Keyümers'in bir oğlunun öldürüldüğü ve Feridun'un zalim Dahhak'ı hapsettiği bir yerdir. Avşar Türkmenlerinin hâla yaşadığı bu coğrafya, yine bazı rivayetlere göre Nuh'un gemisinin burada yüksek bir dağın tepesine oturduğu bölgedir⁵¹.

Destana göre Oguz yazı Demavend Dağında geçirdikten sonra önce Mazenderan'ı zapt için yola çıkar. Burası Hazar Denizinin tam güneyinde yer almaktadır. Mesela 19. yüzyılda bu toprakları gezen bazı seyyahların notlarında Mazenderan'ın ikliminin nemli olduğu ve bu yüzden birtakım hastalıkların neşet ettiğine, halkın soluk benizli ve zayıf olduğuna değinilmektedir. Eski İran hikâyelerine konu olan ve Avşarlarla yoğun Mazenderan tarihinin en önemli safhaları Sasaniler ve daha sonraki Türk çağıdır. Bilhassa bu Fars hanedanının öncesi ve sonrasında birtakım küçük sülaleler tarafından yönetilen Mazenderan, 1065'lerde Selçuklu Türklerinin idaresi altına girdi. Böylece bölgeye hem siyasi hem de sosyal bir düzen geldi. Nizamü'l-Mülk ile Ahmed bin Mahmud, Sultan Melikşah ile oğullarının sahip olduğu ülkeler⁵² içinde burasını da sayarlar.

Sultan Sançar ve yeğeni Mahmud arasında olduğu gibi Irak Selçukluları devrinde de birtakım tarihi hadiselerin ortasında görülen Mazenderan'da Harezmşahların idaresi de uzun sürmedi ve yerlerini Mogollara bırakmak zorunda kaldılar⁵³. Bu sırada Mogolların önünde tutunamayan Harezmşah Mazenderan'a kaçtı, ama burada da barınamadı. Bu işgaller esnasında şehir büyük bir tahribata uğradı. Ancak sonraları pek çok bölgede olduğu gibi Mazenderan için de Çagatay ve İlhanlı ailesi savaştılar. Bir aralık Horasan civarlarında elli yıl kadar etkili olan Serbedariler Mazenderan'da hâkimiyet kurdularsa da; kent daha sonra Temürlülerin idaresi altına girince Horasan, Sistan, Mazenderan ve Firuzkûh'tan Rey'e kadar olan arazi Mirza Şahrüh'un idaresine bırakıldı. Timur'un ölümünden sonra ise Mazenderan, Sebzar, Şiraz vs. bütün ülkede mirzaların birbirine karşı iktidar savaşları oldu. Temürlü coğrafyasını Şahrüh ele geçirince Meşhed, Nesa, Baverd ve Mazenderan'ı Mirza Baysungur'a verdi⁵⁴.

⁵¹ H.R.Roemer, "The Successors of Timur", **The Cambridge History of Iran**, Ed. P.Jackson, Vol. 6, Cambridge 1986, s.101; Mirhand, **a.g.e.**, s.489-491; Cuzcani, **a.g.e.**, s.69, 62; El-Ömeri, **a.g.e.**, s.350; Kazvinî, **a.g.e.**, s.66-68; M.Streck, "Demavend", **İslam Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul 1993, s.519-520; A.Ceylan, "Pers Urartu İlişkileri", **Türkiz**, 6/36, Ankara 2015, s.76-93.

⁵² C.Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157)**, Doktora Tezi, İstanbul 2008, s.82, 90, 149; Nizamü'l-Mülk, **a.g.e.**, s.216; Ahmed Bin Mahmud, **a.g.e.**, C. II, s.141; Kazvinî, **a.g.e.**, s.72-73; Sümer, **a.g.e.**, s.292; Karadağ, **a.g.t.**, s.40; M.Tekcan, "İran Afşarları", **Tehlikedeki Diller Dergisi**, 4/6, Ankara 2015, s.53.

⁵³ C.E.Bosworth, "The Eastern Seljuq Sultanate (1118-57) and the Rise and Florescence of the Khwarazm Shahs of Anushtegin's Line up to the Appearance of the Mongols (1097-1219)", **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998, s.167-181; Kazvinî, **a.g.e.**, s.367-368.

⁵⁴ Tacü's-Selmânî, **Tarih-nâme**, Çev. İ.Aka, Ankara 1988, s.46, 106; Cüveynî, **a.g.e.**, s.161-162; Abu'l-Farac, **a.g.e.**, s.514; Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.109; Devletşah, **a.g.e.**, C. III, s.333; Kaya, **a.g.t.**, s.99-100; D'Ohsson, **a.g.e.**, s.85; Spuler, **a.g.e.**, s.37; Atwood, **a.g.e.**, s.86, 445; Yücel, **a.g.e.**, s.37; Ashrafyan, **a.g.m.**,

Bugün İran sınırları içerisinde ve Hazar'ın güneyi ile Demavend'in kuzeyinde yer alan ve Taberistan'ın merkezi durumundaki Amul şehri de Oguz Kagan'ın fetih güzergâhındaki bölgelerdendir⁵⁵. Ravzatü's-Safâ'da Yafes'in oğlu Hazar'dan bahsedilirken, “onun kuzey memleketinde yaptığı yolculuk sırasında Amul sahiline vardığı, burasının hoşuna gittiği ve oraya bir şehir kurduğu” söylenirken; coğrafya kitaplarında zengin ve pek çok akarsuya sahip, dokumacılık ve el sanatlarında gelişmiş bir yer olarak tarif ediliyor

Ayrıca İran'ın efsanevi hükümdarlarından Feridun'un da mezarının bulunduğu ve İslam tarihçisi Taberi'nin doğduğu kent olan Amul, Abbasiler zamanında büyümüştür. Bugünkü Çarcov ile de birleştirilen ve Devletşah Tezkiresi'nde Merv'e bir fersah mesafedeki bir köy diye tarif edilen⁵⁶ Amul, İran'ın yerel hanedanları, Samani, Gazneli, Selçuklu gibi devletlerin de hâkimiyeti altında kaldı. Bir aralık Gaznelilerin ağır vergileri yüzünden halkın isyana teşebbüs ettiği Amul ile alâkalı bilgilerimiz yetersiz ve karışıktır. Çünkü bazısında küçük bir yer, bazısında 10-11. asırlarda bir milyonluk bir nüfusu vardı deniyor. Ancak burası da Mogol istilasından nasibini alarak, Cebe Noyan'ın ordusu tarafından yağmalanmaktan kurtulamadığı gibi; kaynaklar Emir Temür'ün ordularının 1392 senesinde önce Sari'yi sonra da Amul'u ele geçirdiğini ve buradan alınan ganimetin çok fazla olduğunu⁵⁷ söylerler.

Destanda Mazenderan'ın merkezindeki Sarı/Sari şehri Amul'un peşinden zikredilmektedir. Bu topraklar Tarih-i Cihan Güşa'da ise Demavend'ten önce geliyor. 1386'larda Temürlülerin hâkimiyeti altına giren Sarı/Sari'yi 15. yüzyıl seyyahlarından Josaphat Barbaro Hoy ile Lahican arasında sayar. Ak Koyunluların yönetimi altında da kalan ve muhtemelen adını Kuman/Kıpçak veya Türkmen kabilesi Sarılardan (Sarı) alan bu yer, Hazar ile Elburuz Dağları arasında bulunmaktadır. Şah-nâme efsanelerinde kalesine dair bir atıf vardır. Belki Salurlardan gelen bu Sarıların kim olduğu meselesi

s.326-336; Z.S.Birtane, “Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî ve Mecma'u'l-Ensâb Adlı Eseri”, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2020, s.3.

⁵⁵ M.Streck, “Amül”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul 1993, s.427; Nizamü'l-Mülk, **a.g.e.**, s.25; Daryae, **a.g.e.**, s.57; E.Merçil, “Simcuriler III”, **İÜEF. Tarih Dergisi**, Sayı 33, İstanbul 1982, s.128; A.Rençber, “Bâvendilerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)”, **İran Çalışmaları Dergisi**, 3/1, Sakarya 2019, s.69.

⁵⁶ C.Karayev, **Türkler ve Kağanlıkları**, Çev. M.Kalkan, İstanbul 2008, s.127; Mirhand, **a.g.e.**, s.69; Devletşah, **a.g.e.**, C. I, s.98; Negmatov, **a.g.m.**, s.91; Kurulay, **a.g.t.**, s.128; C.Gençtürk, **Büveyhiler'in İran Hakimiyeti**, Doktora Tezi, Erzurum 2020, s.23; E.Yeniterzi, “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 3/15, Sakarya 2010, s.305.

⁵⁷ Defterdar Seyfi Çelebi, **Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnâmesi**, Haz. S.Acar, İstanbul 2014, s.77; Taberi, **a.g.e.**, C. I, s.I; Şerefüddin Ali Yezdi, **a.g.e.**, s.200-201; D'Ohsson, **a.g.e.**, s.112-114; Barthold, **Mogol İstilasına Kadar...**, s.98, 327-331; Grousset, **Cihan Fatihi...**, s.221; Daryae, **a.g.e.**, s.57; C.E.Bosworth, “The Gaznavids”, **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998, s.114; Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s.342; A.Rençber, **Mâzenderân (Taberistan) Tarihi 1220-1392**, Doktora Tezi, Elazığ 2015, s.25-30; A.Rençber, “Şahruh Dönemi Mâzenderân ve Gilan Seyyidleri (1400-1422)”, **History Studies**, 8/2, Ankara 2016, s.69-81.

henüz çözülememekle beraber Hudûd'el-Alem'de de isimleri geçer ve ünlü coğrafyacı İbn Hurdathbih burasını Türk kentleri içerisinde sayar⁵⁸.

Astarabad ya da Esterabad ile alâkalı bilgilere baktığımızda ise, İran'ın kuzey-doğusunda, Türkmenistan'a yakın, bu gün daha çok Gürgan/Curcan olarak bilinen ve aynı ad ile anılan akarsuyun kenarındaki yerleşim birimidir. Tarihi döneme gittiğimizde Türkmenlerin yoğun bulunduğu bir bölgedir ve 1220'lerde Mogolların yağmasına uğramıştır⁵⁹. Bölge İlhanlıların son zamanlarında da Toga Temürlüler, Serbedariler ve Kertlerin mücadelesine sahne oldu. Bundan da Emir Temür yararlandı. 15. asır seyyahlarının Baku Denizi'nin, yani Hazar kıyısında olduğunu söylediği ve Kara Koyunluların da egemenliğinde kalan Astarabad için Temürlü hâkimiyeti çağında şehzadeler arasında zaman zaman çekişmelerin olduğu vakidir. Bununla beraber kaynakların yazdığına göre Şahrüh Mirza, İran ve Horasan'da kontrolü sağlayınca Astarabad'ın idaresine önce Mirza Ömer'i, sonra da asıl ismi Muhammed Taragay olan Ulug Beg'i atamıştı. Sultan Ebu Said de oğlu Mahmud Mirza Bahadır'ı burada görevlendirmiştir⁶⁰. Bunun dışında yine 15. yüzyılda yoğun şekilde Eymür Türkmenlerinin görüldüğü Astarabad'ta Özbek ve Temürlü çatışmasına da şahit olmaktayız. Bunun neticesinde Şiban Han Esterabad, Damgan, Kirman ve Yezd bölgelerini ele geçirmişti⁶¹. Bilindiği gibi bu topraklar uzun süre Safevi, Avşar ve Kaçar hâkimiyeti altında da kaldı⁶².

Oguz Kagan Destanı'na göre ona biat eden yerler arasındaki Gürgan veya Curcan Orta Çağların önemli merkezlerinden birisidir. Hazar'ın güney-doğusundaki bu bölge zaman zaman Hazar'a da isim olmuştur ki, bazan kaynaklarda buraya Gürgan Denizi denmiştir.

İsminin manaları arasında "Kurtların Toprağı" demek de olan ve tarihte Sasaniler ile Ak Hun-Eftalitlerin mücadelesinin görüldüğü bu toprakların Arapların hâkimiyetine geçmesi 8. asrın başlarıdır. Herhalde bölgenin idaresi bu sıralarda Türkiş,

⁵⁸ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. M.Öztürk, Ankara 2001, s.331; Mesudi, *a.g.e.*, s.233; İbn Hurdathbih, *a.g.e.*, s.38; Mirhand, *a.g.e.*, s.551; Togan, *a.g.e.*, s.162-165; Kurulay, *a.g.t.*, s.196; Barbaro, *a.g.e.*, s.100; Aka, *a.g.e.*, s.12; C.Sağır, *Temim İbn Bahr'ın Seyahatnamesi ile Mervezi'nin Tabai Hayavan Eserinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.36, 53-55; M.İllyev, *Türk Tarihinde Şecere Geleneği: Türkmen Şecereleri Örneği*, Doktora Tezi, Ankara 2010, s.26.

⁵⁹ M.Kaçalın, *Çinggis Kağan Tarihi Çevirisi*, Doktora Tezi, İstanbul 1990, s.82.

⁶⁰ E.Macit, *Timurlu Devleti'nin Askeri Teşkilatı*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2012, s.3; C.Sadri, "Timurlular Dönemi Horasan'da Etkili Tarikatlar", Çev. M.Altunkaya, *İÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2, Malatya 2013, s.241; Hasan-ı Rumlu, *a.g.e.*, s.46; Tihranî, *a.g.e.*, s.191; Devletşah, *a.g.e.*, C. II, s.330, 339; C. IV, s.533, 597-598; Ashrafyan, *a.g.m.*, s.349; Barthold, *Uluğ Beg...*, s.56.

⁶¹ Babur, *Baburnâme*, Haz. R.R.Arat, Ankara 1985, s.62-63; Hasan-ı Rumlu, *a.g.e.*, s.46, 68; D'Ohsson, *a.g.e.*, s.112; P.P.Ivanov, *Orta Asya Tarihi Üzerine Denemeler*, Çev. S.Ünal, İstanbul 2020, s.40; Barbaro, *a.g.e.*, s.100; Şükürov, *a.g.e.*, s.120; Sümer, *a.g.e.*, s.348; H.R.Roemer, "Timur in Iran", *The Cambridge History of Iran*, Ed. P.Jackson, Vol. 6, Cambridge 1986, s.43-97.

⁶² G.K.Çınar, "Esterâbâd'da Safevî Hâkimiyetini Tehdit Eden Unsurlar: Siyâh-Puşân ve Sayın Hanî Türkmenleri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8/23, İstanbul 2020, s.109-130; Z.Ülker, *İran'da Sünnî Türkmenler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020, s.19-21.

Karlık, Kalaç gibi Türk kabile beylerinin elindeydi. Bilhassa bu havalide Alevi-Şii itikadının yaygın olduğu, hatta Cafer-i Sadık'ın ziyaretgâhının da burada olduğunu görmekteyiz. Bölge Gazneli hâkimiyetine girdiğinde Sultan Mahmud havalinin idaresini oğullarından Mes'ud'a vermişti. Ahmed Bin Mahmud'un Selçuk-nâmesi'ne göre Samani ve Gazneli hâkimiyetinin peşinden Selçuklu fetihleri sırasında Sultan Tugrul'un kardeşi İbrahim Yınal'a bıraktığı yerlerden birisi de burasıdır. Ama Reşideddin, Zahiru'd-Din Nişaburi ve Ravendi'de Tugrul'un bu bölgeye amca oğlu Kutalmış'ı gönderdiği yazılıdır⁶³. Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasındaki iktidar kavgası sırasında bilindiği üzere Berkyaruk, Gürgan ve Rey havalisinden topladığı askerlerle onu yenmiş idi. Selçukluların son zamanlarında ortaya çıkan karışıklıklara binaen yağmalanan bu topraklar bilahare Harezmsahlara eline geçti.

Malûmdur ki, bölge İlhanlı, Çagatay ve Ak Koyunluların nüfuz alanı idi. Daha sonra ise bu topraklarda Temürlülerin hâkimiyeti söz konusudur. Hatta bu süreçte Babur Şah Türkistan'a egemen olmaya çalışmış ise de⁶⁴, bunu başaramadı.

Gürgan'ın ardından Oguz'un Dihistan'ı da aldığını görmekteyiz. Burası da Hazar Denizinin güneyinde ve Gürgan eyaletindedir. Hudûd'el-Alem'e göre Hazar'daki bir ada Dihistan'a çok yakındır ve buraya Dihistan-ı Sur denir. Ayrıca yine aynı kaynak burası için Oguzlara karşı kurulmuş bir sınır karakolu der. İran-Turan sınırındaki Dihistan Arap fethi sırasında Türklerin yoğun olduğu ve Ak Hun-On Ok-Türgiş hâkimiyetindeki bir bölgedir⁶⁵. Gazneli, Selçuklu ve Harezmsahlara idaresi altında da kaldı. Yine tarihi kaynaklara baktığımızda Dihistan ve Nesa gibi yerlerin Gazneliler tarafından Oguzlara verildiğini, onlar Horasan'da uygunsuz hareketlerde bulununca, Gazneli Mahmud Tus valisi Arslan Cazib komutasındaki bir orduyu Oguzlara karşı gönderdiğini biliyoruz. Bu harekâta önce başarısız olunmuşsa da, daha sonra onlar yenilerek, dörtbin kadarı öldürülmüş ve Oguzlardan büyük bir kitle Balkan (Balhan) ve Dihistan taraflarına göçmüşlerdi. Yukarıda Gürgan bahsinde de vurguladığımız üzere Selçuklu Devleti yıkılırken ortaya çıkan başıbozukluk yüzünden birtakım Oguzlar tarafından bölge kasabaları yağmalanmıştır⁶⁶.

⁶³ R.Hartmann, "Cürcan", **İslam Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul 1993, s.245; Ahmed Bin Mahmud, **a.g.e.**, C. I, s.37; Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s.96; Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s.83; İsfahânî, **a.g.e.**, s.LXIII, 6; Süleyman er-Ravendi, **a.g.e.**, s.103; Sadrüddin Ebu'l-Hasan, **a.g.e.**, s.12; Devletşah, **a.g.e.**, C. I, s.81; Barthold, **Mogol İstilasına Kadar...**, s.320-331; Togan, **a.g.e.**, s.55; Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s.108; Daryae, **a.g.e.**, s.39; A.Kurbanov, **The Hephthalites: Archeological and Historical Analysis**, PhD. Thesis, Berlin 2010, s.189-190.

⁶⁴ Sahibkiran Emir Timur, **Timur'un Günlüğü**, Haz. K.Şakirov-A.Aslan, 2. Baskı, İstanbul 2010, s.55-56; Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s.151; Süleyman er-Ravendi, **a.g.e.**, s.144; Devletşah, **a.g.e.**, C. II, s.291, C. III, s.501; Barthold, **Mogol İstilasına Kadar...**, s.417; Sümer, **a.g.e.**, s.118.

⁶⁵ S.Y.Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, 6. Baskı, Ankara 2021, s.269; Kurulay, **a.g.t.**, s.33, 127; E.Esin, "Şuliler", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, 7/3-4, İstanbul 1979, s.40-42; O.Lecomte, "Gurgan and Dehistan: The North-East Frontier of the Iranian Empire", **Proceedings of the British Academy**, Vol. 133, London 2007, s.295-312.

⁶⁶ M.Babür, **Selçuklu-Mervanî İlişkileri (429-486/1038-1093)**, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2018, s.53; Süleyman er-Ravendi, **a.g.e.**, s.92; Barthold, **Mogol İstilasına Kadar...**, s.384, 417; Agacanova, **a.g.e.**, s.287; Sümer, **a.g.e.**, s.118; H.Bowen, "Bazı Erken Dönem Selçuklu Vezirleri Hakkında Notlar", **Çev.**

Onikinci asrın ikinci yarısında Harezmsahlara idaresindeki bu topraklar onüçüncü yüzyılda Mogolların, bilahare Temürlülerin idaresine girdi. Bu arada bazı kaynaklar Babur Şah'ın Türkistan için yaptığı kavgada yenilince, Dihistan'a kaçtığı söyler⁶⁷. Onyedinci asırda ise bu coğrafya Hive Hanlığının hâkimiyet alanına dâhil olmuştur.

Bugünkü İran'ın Horasan eyaletinin kuzeyindeki yerleşimlerden birisi olan Esferayın kalabalık bir Türk nüfusun bulunduğu bölgedir. Reşideddin Fazlullah Camiü't-Tevarih adlı eserinde Alparslan'ın kendisine karşı taht iddiasında bulunan amcaoğlu Kutalmış'la Esferayın'da karşılaştığını söyler. 15. yüzyılda Emir Temür'ü ziyaret eden Claviyo; burasının bina ve camilerini beğendiğini, ama insanların hoşlanmadığını vurguluyor⁶⁸. Bölge bilindiği üzere daha sonra Safevi idaresi altına girdi.

Bazı araştırmacılar metinde geçen Kerran için herhalde Amu Derya'ya varmadan, buraya yakın bir yer olduğunu söylerken; bir kısmınca da Isfahan'ın bir mahallesi denilmektedir⁶⁹. Ancak kaynaklarda bu yerleşime dair fazlaca bir malûmat yoktur.

Bunlardan sonra gördüğümüz Sebzvar ise Nişabur'un batısında yer alır. Burasının Beyhak civarında olduğu söyleniyor. Aynı ad ile anılan bir şehir de bugünkü Afganistan'da Herat'ın güneyindedir. Kaynaklarda verimli ve zengin bir coğrafya diye geçer. 12. asırda Harezmsahlara idaresine giren bölge, 1220'lerde üç günlük bir kuşatmanın ardından Mogol hâkimiyetine boyun eğdi. İlhanlıların çözülmeye yüz tuttuğu çağlarda bu toprakların hâkimiyeti dini mahreçli bir hareketin taraftarları olan Serbedarilerin elinde bulunuyordu⁷⁰. Bir zamanlar Kara Koyunluların da egemen olduğu ve Avşarların sıkça görüldüğü bu topraklar, 1386'larda Temürlü yönetimine sokuldu. Sonra Safevilerin egemenlik alanına katıldığı çağlarda bu havalide birtakım imar faaliyetlerinde de bulunuldu. 18. yüzyılın ikinci yarılarında ise hem Nişabur, hem de Sebzvar Ahmed Dürrani'nin idaresindeki Afganlıların eline geçti⁷¹.

M.Alican, **Tarih Okulu**, Sayı 8, İzmir 2010, s.148; H.Demir, **Babürlü Devleti'nde Hümayun Dönemi**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2017, s.18.

⁶⁷ S.Şahin, "Afganistan'daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 5/3, Bursa 2016, s.1145; A.Öngül, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, İstanbul 2018, s.174; Devletşah, **a.g.e.**, C. II, s.476; Barthold, **Mogol İstilasına Kadar...**, s.420.

⁶⁸ E.Macit, "Toga Timurlu Emir Veli'nin Mazanderan ve Azerbaycan Mücadelelerine Genel Bir Bakış", **III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu**, C. II, Bakı 2016, s.73; Mousavi, **a.g.t.**, s.101; Reşid'üd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s.107; Ahmed Bin Mahmud, **a.g.e.**, C. II, s.104-105; De Claviyo, **a.g.e.**, s.114; Nizamüddin Şamî, **a.g.e.**, s.102.

⁶⁹ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, Çev. H.D.Andreasyan, 2. Baskı, Ankara 1987, s.179; Barthold, **Mogol İstilasına Kadar...**, s.85.

⁷⁰ T.W.Haig, "Sebzvar", **İslam Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul 1993, s.299-300; V.F.Büchner, "Serbedariler", **İslam Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul 1993, s.509; Devletşah, **a.g.e.**, C. II, s.291, 333-345; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.78; Ashrafyan, **a.g.m.**, s.326; İ.Pırlanta, "Büyük Selçukluların Horasan'da Dini ve Sosyal Yaşam Üzerindeki Bazı Uygulamaları ve Bunların Halka Yansımaları", **CÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 16/2, Sivas 2012, s.693.

⁷¹ J.Marozzi, **Timurlenk**, Çev. H.Kocaoluk, İstanbul 2006, s.132; Sipahizade Mehmed, **a.g.e.**, s.315; D'Ohsson, **a.g.e.**, s.122; Grousset, **Cihan Fatih...**, s.226; Newman, **a.g.e.**, s.36; Aka, **a.g.e.**, s.12;

Horasan bölgesinin en önemli yerleşim birimlerinden olan Nişabur da destanda geçen şehirlerdendir. Burasının birinci veya II. Şahpur (Şapur) tarafından kurulduğuna ve isminin de onunla alâkalı olduğuna dair görüşler vardır. Ömer Hayyam'ın da doğduğu bu kentin güzel bir iklime sahip olduğu ve Sasaniler çağında kuzey-batısında çok meşhur bir ateşgedenin bulunduğu söylenmekle beraber, bölge 7. asrın ikinci yarısında, 651 veya 652 tarihinde Arap hâkimiyetine girmiştir. Bu durum bir yana 600'lü yılların sonlarına doğru Kök Türk-On Ok ordularının Nişabur'a kadar geldiklerini biliyoruz⁷².

Diğer Horasan topraklarında olduğu üzere bazı yerel hanedanlar idaresinde de kalan Nişabur, Samani egemenliğinden sonra bir aralık Gaznelilerin atalarından Alp Tigin'in ikametgâhı oldu. Hatta Sebük Tigin'in oğlu İsmail Belh'te tahtta oturduğu sırada Nişabur'da bulunan kardeşi Mahmud onun hakanlığını tanımamıştı. Bu arada Selçuklu Oguzları bütün Horasan'ı ele geçirmeye başlayınca Gazneli Sultan Mes'ud Nişabur'a gelip, burayı üs yaptı⁷³. Ama o bu sırada Selçuklularla bir çatışmayı göze alamadı. Tugrul Beg'in belinde üç ok ve kolunda bir yay ile gelerek, 1038 tarihinde Nişabur'u zaptıyla Selçuklu yönetimine dâhil oldu ve o burasını kendine merkez seçti. Tugrul Beg tahtta oturunca Nişabur'da halka karşı yaptığı konuşmada; artık kimsenin korkmasına gerek olmadığı, düzensizliğin sona erdiğini⁷⁴ söylemiştir.

Kaynaklar Nizamü'l-mülk, Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah'ın Nişabur'da birlikte eğitim aldıklarını yazıyor. Bununla beraber Sultan Sançar'a karşı 1153 yılında gerçekleşen Oguz İsyanı Nişabur'da büyük tahribatlara sebep oldu. Kaynakların ifadesine göre önce Merv'i yağmalayan isyankâr Oguzlar, ardından Nişabur'a yönelmişlerdi. Direnen Nişaburlulara çok eziyet ettiler. Selçuklu Devletinin yıkılmaya yüz tutmaya başlamasıyla, özellikle Irak Selçukluları döneminde Nişabur da bundan payını aldı. 1200'lerin başlarında Gurlu işgaline uğrayan bu coğrafya daha sonra ise Harezmşahların eline geçti ve onlar da burası için İldeniz Ogullarıyla bir çatışma içerisine girdiler⁷⁵.

Ashrafyan, **a.g.m.**, s.349; Yazıcı, **a.g.e.**, s.56; Ş.Deniz, "Zend Tarihi'nin Temel Kaynakları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9/42, Sakarya 2016, s.565.

⁷² R.N.Frye, "Selçuklulardan Evvel Orta Şarkta Türkler", **Bellekten**, C. 10, Ankara 1946, s.106; Sipahizade Mehmed, **a.g.e.**, s.476; A.Altungök-T.Yıldırım, "Basra Körfezi Ticareti Üzerinde Sasani-Bizans ve Arap Mücadelesi", **FÜ. Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, 9/1, Elazığ 2013, s.145; E.T.Sivrioğlu, "İlk İslâm Fetihleri ve Sâsâni Devleti'nin Çöküşü", **Turkish Studies**, 10/9, Ankara 2015, s.411-423.

⁷³ F.Daftary, "Sectarian and National Movements in Iran, Khurasan and Transoxania During Umayyad and Early Abbasid Times", **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998, s.64; N.Yazıcı, **İlk Türk-İslam Devletleri**, Ankara 1992, s.108; Grousset, **Cihan Fatihleri...**, s.225; Daryaee, **a.g.e.**, s.39; Öngül, **a.g.e.**, s.164.

⁷⁴ A.Sevim-C.E.Bosworth, "The Seljuqs and the Khwarazm Şah", **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998, s.156-157; K.A.Nizami, "The Gurids", **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998, s.187-191; Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s.108.

⁷⁵ M.A.Köymen, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oguz İsyanı (1153)", **AÜ. DTCF. Dergisi**, V/2, Ankara 1947, s.159-173; İsfahânî, **a.g.e.**, s.233-237; El-Ömeri, **a.g.e.**, s.324; Sümer, **a.g.e.**, s.58; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.78; Sevim-Bosworth, **a.g.m.**, s.174; İ.Pırlanta, **Fethinden Sâmanîler Dönemi Sonuna Kadar Nişabur**, Doktora Tezi, Ankara 2010, s.74-241; N.Yazar, "Büyük Selçuklular Döneminde Nişabur'un Siyasi Durumu", **İslami Araştırmalar Dergisi**, 27/2, Ankara 2016, s.134-146.

Bilhassa bu sıralarda ve 1208 senesinde yaşanan deprem şehre büyük zarar verdiyse de, Mogolların önünden kaçan Harezmsah'ın bir ay kadar kaldığı Nişabur'un kuşatılması sırasında Çingiz'in damadı Tokuçar'ın ölmesi ve bu yüzden 1221'de Turfan Uygurlarının da desteklediği Mogol ordularının yağmasına uğrayarak, hayvanlar dâhil bütün canlıların katledilmesi ve şehirden iz kalmasın diye öküzlerle çift sürülmesi de bir başka felaket olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte Claviyo Nişabur için "insanın dinleneceği her şey vardır"⁷⁶ der.

Bu kadar önemli bir yer ve yol güzergâhı olan Nişabur için İlhanlı ve Çagataylılar epey didiştiler. Ancak bilindiği üzere İlhanlı hâkimiyetinden sonra bölge Serbedari, Muzafferi ve Kertlerin mücadele sahnesine dönmüştür. Bununla beraber Emir Temür Herat'ı aldıktan sonra Nişabur, Tus, Esferayin, Mazenderan ve Şiraz gibi şehirlerin üzerine yönelmiş, buraları fazla zorlanmadan boyun eğdirmiştir. Ancak Temürlüler devrinde Nişabur şehzadelerin birbirleri ile kavgalarında arada kaldı. Bu sırada bilhassa Şahruh rakiplerine karşı burayı bir üs gibi kullandı⁷⁷.

Horasan bölgesinin bir başka iskân noktası ve Oguz Kagan Destanı'nda ismi anılan ve meşhur Şah-nâme'de karşımıza şahıs adı şeklinde çıkan kentlerden biri olan Tus'un tarihi devirlerde Meşhed'in bir mahallesi şeklinde geliştiği söylenir. Bu şehir tarih boyunca önemli fikir adamlarına ev sahipliği yapmıştır. Tus'a bağlı Gazzal köyünde doğan Gazzali'nin memleketi olan ve meşhur Firdevsi'nin mezarının da bulunduğu bir yerleşim birimi durumundaki Tus, Türkmenistan ile İran arasında tabii sınır durumundaki Kopet Dağlarının batısındadır. Şehrin kuruluşu Fars efsanelerine göre Notar'ın oğlu Tus'a veya Cemşid'e bağlanırken; Afrasyab'ın kardeşinin öldüğü yer olduğunu da görürüz⁷⁸.

İran'ın en ünlü ateşgedelerinden birisinin de bulunduğu bu topraklar, Horasan'ın diğer yerleri gibi 7. asrın ortalarında Arapların hâkimiyeti altına girdi. Halife Harun Reşid'in de (766-809) mezarının olduğu bu kentin Arap devrinde o kadar da önemli bir

⁷⁶ E.Honigmann, "Nişapur", **İslam Ansiklopedisi**, C. 9, İstanbul 1993, s.302-304; Ahmed Bin Mahmud, **a.g.e.**, C. I, s.16, 20; Abu'l-Farac, **a.g.e.**, s.296; Nizamü'l-Mülk, **a.g.e.**, s.90-91; Zahirü'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s.119; Süleyman er-Ravendi, **a.g.e.**, s.175; De Claviyo, **a.g.e.**, s.116; Cuzcani, **a.g.e.**, s.72; Devletşah, **a.g.e.**, C. II, s.192; D'Ohsson, **a.g.e.**, s.127; Barthold, **Mogol İstilasına Kadar...**, s.536; Grousset, **Cihan Fatih...**, s.227; Spuler, **a.g.e.**, s.36; L.Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, Çev. S.Karatay, 2. Baskı, Ankara 2011, s.249; Agacanova, **a.g.e.**, s.301-304; J.Kolbas, **The Mongols in Iran**, Second Published, New York 2007, s.43; S.Pow, "The Last Campaign and Death of Jebe Noyan", **Journal of the Royal Asiatic Society**, 27/1, London 2017, s.37-47; A.Islam, "The Mongol Invasions of Central Asia", **International Journal of Social Science and Humanity**, 6/4, Tetovo 2016, s.317.

⁷⁷ M.Kafalı, **Çagatay Hanlığı**, Ankara 2005, s.110-111; Şerefüddin Ali Yezdi, **a.g.e.**, s.130-137; Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.254, 263; G.Karaosman, **Olcaytu Han Dönemi İlhanlı Devleti Siyasi ve Sosyal Yapısı (1304-1316)**, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019, s.24, 48; Ö.Güler, "Moğollar, Altın Orda Ve İlhanlı Devletleri Döneminde Ortaçağ'da Karadeniz Ticareti", **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, C. 45, Ardahan 2020, s.33.

⁷⁸ A.Bakır-A.Altıngök, "Klasik ve Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan-İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 26/2, İzmir 2011, s.377-395; A.Soofizadeh, "Tarihte Horasan'ın Yeri", **AÜ. DTCF. Dergisi**, 58/1, Ankara 2018, s.23; Taberi, **a.g.e.**, C. II, s.732; Devletşah, **a.g.e.**, C. I, s.86; Daryae, **a.g.e.**, s.41; Roemer, "Timur in Iran", s.43-97; Pirlanta, **a.g.m.**, s.693.

mevkide bulunmadığı anlaşılıyor⁷⁹. Ancak burada şunu da söylemekte fayda vardır ki, Harun Reşid'in oğullarından Emin ile Mem'un arasında bir kavga çıkınca Merv'i kendine merkez seçen Mem'un, Bağdat'a gelmeden evvel Tus'a uğrayıp, babasının mezarını ziyaret etmiştir. Bazı İslam coğrafyacılarına göre adını surlarının kızılığından alan Tus, 10. yüzyılın sonlarına doğru Gazneliler tarafından zapt edildi ve Sultan Mahmud buraya idareci olarak Arslan Cazib'i gönderdi. İşte bu şahıs, Selçuklu Oguzları Gazneli Mahmud'tan kendileri için Horasan'da yurtluk istediklerinde; “onlara yer vermenin doğru olmadığını, çünkü kalabalık bir orduya benzediklerini, silahlarının bulunduğunu, önüne geçilemeyecek hadiselerin çıkabileceğini” söylemiştir.

Tarihi süreç içerisinde Selçukluların da egemen olduğu kenti Sultan Melikşah, veziri Nizamü'l-Mülk'e bağışlamıştı⁸⁰. Zaman zaman mezhep ve Oguzlar arasındaki çatışmaların da görüldüğü Tus, bütün bunlardan çok çekmiş; hatta Büyük Selçuklu Devletinin çöküş sürecinde, Oguzlar tarafından yağmalanmıştır (1159). 13. asrın başlarında Gurluların hâkim olduğu bu topraklar nihayetinde Harezmsahlara eline geçtiyse de, Merkezi Asya ve Türkistan'ı kasıp kavuran Mogol taarruzları buraya da ulaştı. Dolayısıyla şehir yağmadan kurtulamadı. Ancak bölgeye atanan Türk idarecilerin imar faaliyetleri sayesinde arazi fiatlarının arttığına dair bilgilere sahibiz. Ayrıca yine Uygur Budistler vasıtasıyla bu havalide birkaç ibadethanenin kurulduğu vakidir.

Çingiz Han'ın çocukları ve torunları arasındaki kavgalardan nasibini alan ve bir aralık Kaydu Han'ın dördüncü oğlu Sarban'ın da ele geçirmeye çalıştığı Tus'ta, İlhanlılardan Ebu Said Han vefat edince ayaklanmalar çıkmış⁸¹; bir aralık bu havalide Kertler hâkim olmuş ve bu durum Emir Temür'ün Tus'u zapt ettiği çağa kadar sürmüştür. Bilindiği üzere Temür Beg neredeyse bu Kertlerin kökünü kazıdı. Fakat onun vefatının ardından yaşanan kargaşadan Tus da etkilendi. Sultan Babur hatıratında Tus suyunun çok kötü olduğunu söylerken, mesela Claviyo; “Sultaniye'den beri böyle güzel bir şehir görmedik”⁸² der. Şehre daha sonraları ise Safevi Türk hanedanı hâkim olmuştur.

⁷⁹ V.Minorsky, “Tus”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 12/2, İstanbul 1993, s.124; El-Belazuri, **a.g.e.**, s.587-588; Mirhand, **a.g.e.**, s.567-568; El-Ömeri, **a.g.e.**, s.21; Kazvinî, **a.g.e.**, s.245; Mesudi, **a.g.e.**, s.205-206; H.H.Güneş, “Abdullah Me'mun ve Muhammed Emin'in Hilafet Mücadelesi”, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi**, 2/2, Bartın 2015, s.13; R.Seçen, **Abbâsîler Döneminin Ünlü Kadın Siması Zübeyde Bint Câfer**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020, s.46-47.

⁸⁰ A.Sevim, “Sıbt İbn'ül-Cezvî'nin Mir'atü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler. III. Sultan Melikşah Dönemi”, **Türk Tarihi Belgeleri Dergisi**, 20/24, Ankara 1999, s.3; Ahmed Bin Mahmud, **a.g.e.**, C. I, s.121; İsfahânî, **a.g.e.**, s.LVIII; Süleyman er-Ravendi, **a.g.e.**, s.91; Devletşah, **a.g.e.**, C. II, s.229; E.Ömür, **XI. Ve XV. Yüzyıllar Arasında Irak Türkleri**, Doktora Tezi, Ankara 2022, s.50-52; Sümer, **a.g.e.**, s.70; Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s.91.

⁸¹ V.Öntürk, **Gurlular Devleti'nin Siyasi Tarihi**, Doktora Tezi, Van 2020, s.47, 130; Kaya, **a.g.t.**, s.90; E.Gördegir, **Olcaytu ve Zamanı**, Doktora Tezi, Ankara 2019, s.59; Cüveyni, **a.g.e.**, s.161-162; Devletşah, **a.g.e.**, C. II, s.283; Togan, **a.g.e.**, s.261; Spuler, **a.g.e.**, s.35; Sümer, **a.g.e.**, s.118; Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s.198; Nizami, **a.g.m.**, s.191.

⁸² A.A.Andican, “Tüzükât-ı Timuri Gerçek mi ve Geçerli Bir Birincil Tarihî Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?”, **Türkiyat Mecmuası**, 27/2, İstanbul 2017, s.62; Babur, **a.g.e.**, s.585; De Claviyo, **a.g.e.**, s.120; Devletşah, **a.g.e.**, C. II, s.324-325; Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.43-44, 47; Barthold, **Mogol İstilasına Kadar...**, s.521; Haig, **a.g.m.**, s.125-129.

Nişabur ve Tus'a yönelip buraları ele geçiren Oguz Kagan, kışın Baverd, Serahs ve Merv taraflarına gidip, bu havaliyi idaresi altına sokmuştu. İşte bu yerleşim birimlerinden ilk ismi anılan ve coğrafyacılar göre dördüncü iklimde bulunan Baverd veya Ebiverd de Horasan şehirlerinden olup, bugünkü Türkmenistan'dadır. Dokumacılığıyla meşhur bölge Sasani ve Arap hâkimiyetinin ardından bir Oguz yurdu haline gelmiş idi. Kaynaklara baktığımızda bundan evvel Sultan Gazneli Mahmud'tan yurtluk isteyen 4000 kadar Oguz'un, başlarında Yagmur, Buka, Köktaş ve Kızıl Begler olduğu halde Amu Derya'yı geçerek Nesa ve Baverd gibi bölgelere yerleştirdiklerini, ama Tus valisi Arslan Cazib'in bunların Horasan'a iskân edilmelerinin doğru olmadığını sultana söylediğini⁸³ yukarıda da belirtmiştik. Zaten bir süre sonra ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle bölge halkı Türkmenlerden şikâyetçi olmuşlar, Gazneli Mahmud'da Tus hâkimine onları cezalandırması için emir vermişse de, Arslan Cazib yenilince duruma bizzat Sultan Mahmud'un müdahale etmesi gerekmiştir.

Ayrıca yine tarihi belgeleri incelediğimizde Çağrı Beg, Gazneliler ile kapışmadan önce Horasan bölgesini yağmaladıktan sonra karargâhının bulunduğu Baverd'e dönmüştü. Zaten Selçukluların kuruluşu demek olan Dandanakan Savaşının gerçekleştiği yer de Merv ile Serahs arasında kalmakta idi. Bu sürecin ardından yerle-bir edilen şehir bir müddet Mogol yönetimi altında kalmış⁸⁴, peşinden bütün bu topraklarda etkili olan Temürlü, Safevi ve Avşar gibi Türk sülaleleri tarafından yönetilmiştir. Bu arada meşhur Ebu'l-gazi Bahadır Han'ın ağabeyi ile girdiği iktidar kavgasında Ebiverd'in de önemli yerinin olduğunu söylemekte fayda var. Çünkü mağlup olunca önce Ebiverd'de sürülmüş, sonra Hemedan'daki Şah Safi'nin yanına yollanmış, bilahare on yıl kadar da Isfahan'da kalmıştır.

Günümüzde Teke Türkmenlerinin yoğunlukta bulunduğu Serahs şehri Meşhed ile Merv arasındadır. İnsanları kuvvetli, ipekçilik ve deveçilikle geçinen Nesa ve Baverd ahalisi anlaşarak Araplara teslim oldukları halde, Serahs savaş yolu ile fethedilmiştir. Bu durum bir yana başlangıçta Samani hâkimiyeti altında bulunan bölgenin idaresi konusunda Selçuklular ile Gazneliler Serahs yakınlarında birkaç kez çarpıştılar⁸⁵.

⁸³ A.Sevim, "The Origins of the Seljuqs and the Establishment of Seljuq Power in the İslamic Lands up to 1055", **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998, s.154; Sipahizade Mehmed, **a.g.e.**, s.269; Öngül, **a.g.e.**, s.174; Sümer, **a.g.e.**, s.69; Negmatov, **a.g.m.**, s.91; Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s.91; S.Albayrak, **Selçuklu Devleti'nin Kuruluşunda Oğuzlar ve Oğuz Beyleri**, Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2016, s.33, 47.

⁸⁴ E.Ayan, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Temelleri Atılırken Siyasi Meşruiyet Süreci", **ODÜ. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 3/5, Ordu 2012, s.23; Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s.79; Ahmed bin Mahmud, **a.g.e.**, C. I, s.16; Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s.91; Isfahânî, **a.g.e.**, s.LII; Cüveyni, **a.g.e.**, s.168; Süleyman er-Ravendi, **a.g.e.**, s.92; Cuzcani, **a.g.e.**, s.41; Sümer, **a.g.e.**, s.72; Sevim, **a.g.e.**, s.23; Bosworth, "The Gaznavids", s.116; Pirlanta, **a.g.m.**, s.696.

⁸⁵ **Ebu'l-gazi Bahadır Han**, Türklerin Soy Kütüğü, **Haz. M.Ergin, İstanbul (tarihsiz), s.10; M.Can, "Eski Serahs: Şehir, Coğrafya, Tarih ve Toplum"**, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 21/1, **Konya 2021, s.410-437; Süleyman er-Ravendi, a.g.e., s.99; Sipahizade Mehmed, a.g.e., s.376; Kurulay, a.g.t., s.86; Barthold, Mogol İstilasına Kadar...**, s.330-335; **Y.Arifoğlu**, VIII. Yüzyıl ile XI. Yüzyıllar Arasında Horasan'ın Dini ve Sosyal Yapısı, **Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2013, s.11; M.İllyev, a.g.t., s.54-55.**

1034'ün sonunda meydana gelen savaşta Oguzların yenildiğini ve birçoğunun da Sultan Mesud'un emriyle fillerin ayakları altında öldürüldüklerini görmekteyiz. Bütün bunlara rağmen Oguzlar gönderdikleri mektuplarla Merv, Serahs ve Baverd'in kendilerine verilmesini istemişlerdir. Bunun dışında 1037 mayısında Selçuklu ve Gazneli askerlerinin Serahs önünde yaptıkları harbi ise Selçuklu Oguzları kazanmıştı. Bir yıl kadar sonra haziran 1038 tarihinde Sultan Mes'ud kalabalık bir ordu ile Çağrı Beg'in üzerine yürüyünce Serahs'a sığınarak beklemeye başladı. Fakat Mes'ud, Selçukluların kararlılığı karşısında barışa meyletti.

Selçuklular zayıflayınca bu bölge bir müddet Gurlular, Harezmsahlar ve Mogolların eline geçti. Bu süreçte bilhassa Baverd, Merv, Serahs ve Herat gibi yerlerde Türk nüfus artmıştır⁸⁶. Bu durumu bir yana bir vakitler Kertlerin de hâkimiyet kurduğu Serahs'ın Özbek ve Temürlüler arasında bir rekabet merkezi olduğu görülüyor. Ayrıca Sultan Ebu Said'in diğer Temürlü şehzadelerinden Alaü'd-devle ve Sançar Mirza ile Serahs ve Merv arasındaki bir mevkiye savaşıklarını, Ebu Said'in 1459'da bu akrabalarını yendiği anlaşılıyor. Nihayetinde 1526'da Serahs, Meşhed ve Tus Özbekler tarafından zapt edildi⁸⁷.

Oguz Kagan Destanı'nda adı geçen bugünkü Merv şehri, Murgab Nehrinin kıyısındadır. Bölgenin ilk hâkimleri Ahemenidler, daha sonra İskender'in istilasıyla Yunanilerdir. Merv ticaret yollarının üstünde bulunması itibarıyla zaman içerisinde gelişmiş; üzüm, şarap, ipekli ve pamuklu dokumalarıyla ün kazanmış bir kenttir⁸⁸.

Zaman zaman Şah-nâme hikâyelerinde Afrasyab'ın merkezi şeklinde görünen şehir 651'lerde Araplar tarafından zapt edildiğinde, son Sasani şahı III. Yezgird Merv'e yakın bir yerde yakalanarak, öldürülmüştür. Arap egemenliğinin başında doğuya yapılan fetihlerin üssü konumundaki Merv daha sonraki zamanlarda kısmen önemini yitirmekle beraber, Samanilere karşı vukua gelen ayaklanmalardan oldukça fazla zarar gördü. Bölge bir süre Halife Memun tarafından önce vali atanan Tahir bin Hüseyin'in kurduğu Tahiriler tarafından yönetildi. Selçuklu Türk hanedanı arasındaki paylaşımında Çağrı Beg burayı

⁸⁶ O. Annanyazova, **Selçuklular Döneminde Merv**, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir 2020, s.9-10; D.İlliye, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Tuğrul Bey**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s.16-17; Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s.94-98, 107; Bosworth, "The Eastern Seljuq...", s.174-175; B.Zahoder, "Dendanek", Çev. İ.Kaynak, **Belleten**, 18/72, Ankara 1954, s.583-584.

⁸⁷ M.Galip-S.Y.Gömeç, **Hindistan'da Türkler**, Ankara 2013, s.12-13.T.Tombuloğlu, "Timurlu Devleti'nde Yaylak Kışlak Anlayışı", **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, III/II, Tokat 2020, s.465; Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s.81; El-Belazuri, **a.g.e.**, s.587; Ahmed bin Mahmud, **a.g.e.**, C. I, s.21-24; Babur, **a.g.e.**, s.483; El-Ömeri, **a.g.e.**, s.333; Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.390; Devletşah, **a.g.e.**, C.II, s.324; Barthold, **Mogol İstilasına Kadar...**, s.422-423; Togan, **a.g.e.**, s.84; Agacanov, **a.g.e.**, s.290, 309; Kushenova, **a.g.t.**, s.94

⁸⁸ R.N.Frye, **The Heritage of Central Asia**, 3. Printing, Princeton 2001, s.85, 104-116; A.Yakubovsky, "Merv", **İslam Ansiklopedisi**, C. 7, İstanbul 1993, s.773-774; Soucek, **a.g.e.**, s.10-11; G.Herrmann, "Early and Medieval Merv: A Tale of Three Cities", **Proceeding of British Academy**, Vol. 94, London 1997, s.1-3.

kendine merkez yapınca, tarihteki en büyük itibarına kavuştu⁸⁹. Ancak Sultan Sançar'a karşı tezgâhlanan Oguz isyanında yağmalandı. Bu hususta Ravendi şöyle diyor: “Devlet emirleri ve hükümdarların hazineleriyle dolu Merv şehri üç gün üst üste talan edildi. İlk gün altın, gümüş ve ipek eşya, ikinci gün pirinç, tunç ve demirden olanları, üçüncü gün döküntü yatak, yastık, küp, çömlek, kapı ve çerçeveleri götürdüler. Gizledikleri servetlerini göstermeleri için insanlara işkence ettiler”. Kısacası devlet kurulduğunda Merv, Çağrı'nın payına düştü ise de, devlet zayıflayınca Selçuklu ailesinin taht kavgalarına sahne oldu. Bir müddet sonra Harezmlilerin idaresine giren Merv, bilhassa Mogol istilası sırasında yerle-bir edildi⁹⁰.

Sultan Sançar ve dedeleri Çağrı ile Alparslan'ın mezarlarının da bulunduğu şehir Temürlü hâkimi Şahrüh devrinde yeniden yükselişe geçmiştir. Fakat Temürlülerin ardından Türkistan'da güçlü bir yönetimin kurulamaması yüzünden bölge bir süre sonra küçük hanlıkların mücadelesine sahne oldu. Şah İsmail 1510'da Şiban Han'ı yenince çevreyi kontrol altına aldıysa da, Safevilerin sonundan itibaren bir daha istikrara kavuşulamadı⁹¹. Bu durum ise 1884 senesinde burayı Rusların kolayca zaptının yolunu açtı.

Destandaki kentlerden birisi olan Herat'ın adını Avesta metinleri ile Ahemenid kitabelerinde de görüyoruz. Dolayısıyla köklü bir yerleşim alanı olan ve antik çağlardaki kaynaklarda Areia diye anılan Herat'la alâkalı yazılanlara baktığımızda, Büyük İskender'in bölgeyi işgal etmesinden sonra burada ikinci bir şehir daha kurduğu söylenir. Bir dağın eteğinde meskun kent için Hudûd'el-Alem'de “hoş bir yer” deniyor. Herat ile Hun, Ak Hun-Eftalit ve Kök Türkler de ilgilenirken, kaynaklara baktığımızda 5. yüzyılın bitimine doğru burasının Ak Hunların elinde olduğunu görüyoruz. Sasani ve 7. asırda Hz. Osman zamanındaki Arap hâkimiyetinin ardından, bir aralık Samani ve Tahirilerin egemen olduğu⁹² Herat, Gazneliler çağında gelişme göstermiş, adeta ikinci başkent olmuştur.

⁸⁹ O.G.Bolshakov, “Central Asia Under the Early Abbasid”, **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998, s.30-46; Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s.94-95; Mesudi, **a.g.e.**, s.173; İsfahânî, **a.g.e.**, s.LVIII-LIX; El-Ömeri, **a.g.e.**, s.176-177; Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti...**, s.40; Sağır, **a.g.t.**, s.31; Frye, **a.g.e.**, s.204.

⁹⁰ K.D.Nasilov, **Merv Seyahatnâmesi**, Ter. Ahmed Mermi, Haz. M.M.Söylemez, İstanbul 2015, 26-27; Ahmed bin Mahmud, **a.g.e.**, C. I, s.20; Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s.119; Cüveyni, **a.g.e.**, s.168-172; Süleyman er-Ravendi, **a.g.e.**, s.176; ; El-Ömeri, **a.g.e.**, s.322-323; Kazvinî, **a.g.e.**, s.325-326, 388-390; Barthold, **Mogol İstilasına Kadar...**, s.249; Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s.107; O.Yazıcı, **a.g.e.**, s.10; Kolbas, **a.g.e.**, s.42; İlliyev, **a.g.t.**, s.17.

⁹¹ G.K.Çınar, “Safevi Etkisindeki Hazaralar (Sah I. İsmail'den Sah I. Abbas'in Sonuna Kadar)”, **International Journal of Central Asian Studies**, Vol. 20, 2016, s.79-83; E.Erdoğan, “Babür İmparatorluğu'nun Kuruluş Safhasında Şah İsmail İle Babür İttifakı”, **History Studies**, 6/4, Ankara 2014, s.31-37; Ahmed bin Mahmud, **a.g.e.**, C. I, s.49; Zahiru'd-Din Nişaburi, **a.g.e.**, s.83; Yakubovskiy, **a.g.m.**, 775-776; Şükürov, **a.g.t.**, s.127; Karasoy, **a.g.m.**, s.114.

⁹² E.Merçil, “Samani Devleti'nde Türklerin Rolü”, **İÜEF. Tarih Dergisi**, Sayı 35, İstanbul 1994, s.254; M.A.Hammad, “Afganistan'da İslâm'ın Gelişimi ve Hâkim Şehid El-Mervezi”, **Orta Asya'da İslam**, Ed. M.S.Kafkasyalı, Ankara 2012, s.982-985; R.Grousset, **L'Empire du Levant**, Paris 1949, s.75; El-Ömeri,

Dandanakan Harbinden önce hazırlık için bir müddet Gazneli Mes'ud Herat'ta dinlenmeye çekilmiştir. Çünkü ordusu devamlı Oguzlar tarafından rahatsız ediliyordu. Hatta bu ricat ve çete savaşları sırasında Tugrul Beg'in günlerce zırhını ve çizmesini çıkarmadığı, yastık yerine kalkanını kullandığı söylenir. Bir süre sonra Çağrı Beg komutasında Herat bölgesini ele geçiren Selçuklular burayı Musa Yabgu'nun payına verdiler ve gönderdikleri valiler aracılığıyla bu havalıyı yönetmeye çalıştılar. Ancak onların keyfince idareleri halk içinde hoşnutsuzluklar doğurunca, bu hâl zaman zaman Selçuklu sultanlarının müdahalelerine neden oldu⁹³. Nizamü'l-Mülk, Siyaset-nâme'sinde Sultan Alparslan'ın bir müddet burada ikametine değinir. 1153'teki Oguz isyanında sağlam surları sayesinde kurtulmuştur. Bilindiği üzere Selçuklu egemenliğinin sona ermesiyle bölge Gurluların elinde kaldıysa da, kısa bir süre geçince buraları bu kez de başka bir Türk devleti olan Harezmsahlara idare etti⁹⁴. Fakat 1221 senesinde Çingiz Han'ın oğlu Tuluy'un emrindeki kuvvetler sekiz günlük bir kuşatmanın ardından Herat'ı aldı. O yüzden Çingiz Han bölgeye Elçigidey Noyan'ı yollamış, sanatkârlar dışındaki ahalinin büyük bir kısmı katledilmişti.

Bununla birlikte Ögedey Han çağında yeniden önem kazanan Herat'ta dokumacılığın gelişmesi için birtakım tedbirler alınmış, hatta şehrin valiliğine Uygur Türklerinden de atamalar olmuştur⁹⁵. Ancak bir süre sonra Herat havalisi İlhanlı ve Çagatay hanları arasındaki nüfuz mücadelesi sebebiyle karıştı. Bu istikrarsız ortamdan en çok Kert sülalesi yararlandı. Bunlar neredeyse Temürlüler devrine kadar idareyi ellerinde tuttular. Neticede 1381 tarihinde Emir Temür fazla zorlanmadan zapt ettiği Herat'ın yönetimini oğullarına verdi. Afganistan ve Hindistan'ın kapısı durumundaki Herat, burada başından bir suikast da geçen (1427) Şahrüh zamanında merkez haline geldi⁹⁶ ve en büyük inkişafı da bu sırada yaşadı. Ancak daha sonraki zamanlarda Herat'ta tahtta

a.g.e., s.176-177; Sipahizade Mehmed, a.g.e., s.483; Galip-Gömeç, a.g.e., s. 16; Kurulay, a.g.t., s.85; Barthold, *Mogol İstilasına Kadar...*, s.266-277; Frye, a.g.e., s.85-115, 170-179.

⁹³ Z.V.Togan, "Herat", *İslam Ansiklopedisi*, C. 5/1, İstanbul 1993, s.429-431; El-Belazuri, a.g.e., s.588; Ahmed bin Mahmud, a.g.e., C. I, s.21-22; Isfahânî, a.g.e., s.6; Sadrüddin Ebu'l-Hasan, a.g.e., s.12; Sümer, a.g.e., s.88; Agacanova, a.g.e., s.315; Daryae, a.g.e., s.37; Kurbanov, a.g.t., s.190-191; Sevim, "The Origins of the Seljuqs...", s.158.

⁹⁴ W.Barthold, "Herat ve Herirud Boyu", *İÜEF. Tarih Dergisi*, Sayı 27, İstanbul 1973, s.179-191; V.Öntürk, "Alâeddin Hüseyin Cihansûz'un Gazne Şehrini İstilası", *DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/4, İzmir 2020, s.1716-1730; Devletşah, a.g.e., C. I, s.117, C. II, s.188; Bosworth, "The Eastern Seljuq...", s.173-174; Nizami, a.g.m., s.182-195.

⁹⁵ M.Şahin, "Ögedey Kağan'ın Herât Emîri Uygur Türk'ü Harlığı", *Bilig*, Sayı 84, Ankara 2018, s.24-38; Süleyman er-Ravendi, a.g.e., s.179; Cuzcani, a.g.e., s.72; El-Ömeri, a.g.e., s.277, 345; D'Ohsson, a.g.e., s.85-86; Grousset, *Cihan Fatihî...*, s.229; Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s.171; Togan, a.g.m., 431-432; Morgan, a.g.e., s.74; Kolbas, a.g.e., s.43; Spuler, a.g.e., s.174; F.Ö.Koçak, *Moğol Vali ve Noyanları (1206-1259 Yıllar Arası)*, Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2021, s.53-55.

⁹⁶ A.Krausse, *Russia in Asia*, Second Edition, London 1900, s.234-246; Şerefüddin Ali Yezdi, a.g.e., s.127-130; Nizamüddin Şamî, a.g.e., s.98-102; Devletşah, a.g.e., C. II, s.324; Togan, a.g.m., 433-434; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi...*, s.173-188; Barthold, *Uluğ Beg...*, s.147; L.Bouvat, "Şahrüh Mirza", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1993, s.287-288; Milani, a.g.t., s.30-42; Spuler, a.g.e., s.87; Atwood, a.g.e., s.83-87, 231; Soucek, a.g.e., s.125-126; Ashrafyan, a.g.m., s.323-349; M.S.Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Ankara 2009, s.29.

çıkan Şiban Han'ın Özbekleri, Temürlü, Kara Koyunlu ve Ak Koyunlular arasında kıyasıya mücadeleler oldu. Bu ise Herat'ın çöküşünün bir göstergesidir.

Tahmasb Mirza'nın 1516 tarihinde girdiği Herat, 16. yüzyılda Safevi-Özbek çatışmasından ziyadesiyle zarar gördü. Dolayısıyla kent sürekli el değiştirmekteydi. Bu arada gençlik yılları Herat'ta geçen Şah Abbas da bilindiği üzere Türk tarihinde mühim bir yere sahiptir. Fakat Özbek sultanı Abdullah 1589 yılında buraya hâkim olunca pek çok Şamlu Türkmeni'ni katletti⁹⁷. Bu ise Abbas Şah'ın 1590 senesinde Herat bölgesine yürütmesine yol açtı. O yüzden uzun yıllar Herat'ın idaresini üstlenen Şamlu beylerinin bu iktidarları Hüseyin Şah Safevi'nin (1697-1722) çağına kadar sürdü.

Bundan sonra eski önemini yitiren şehirle daha çok Afgan göçebeleri ilgilenmeye başlayıp, onlar işgal ettiyse de (1717), Nadir Şah burasını 1731'de Avşar egemenliği altına soktu. Ancak Nadirşah'ın vefatı (1747) bütün İran, Horasan ve hatta Türkistan'da dengeleri değiştirdi. Bu sebepten Afgan Durrani sülalesi Herat ve civarına hâkim olduysa da (1749), hem onlar hem de İran'daki Kaçarlar, Rus ve İngilizlerin oyuncağı haline gelmekten kurtulamadılar. Sonuçta Kaçar-Durrani çekişmesi 19. asırda iyice şiddetlendi ve 1885'te devreye İngiltere'nin girmesiyle Herat Afganlılara bırakıldı⁹⁸.

Destanda ismi geçen yerlerden son olarak Kuhistan'ın üzerinde duracağız. "Dağlık ülke" anlamındaki Kuhistan da Horasan bölgesine dâhil gözükmektedir. Araplar tarafından 7. yüzyılın ikinci yarısında zapt edildiği sırada hâkimiyetin Ak Hun-Eftalitlerin elinde olduğu söylenir⁹⁹. 9. asırda Tahirilerin idaresi altındaki bu topraklara sonra Safari ve Samaniler gibi hanedanlar sahip olmuştur.

Bazı kaynaklarda Selçuklu Devleti kurulduğunda Tugrul Beg'in bu bölgeyi kardeşi İbrahim Yınal'a, bazı eserlerde ise yeğeni Kavurt'a verdiği yazılıdır. Selçuklu Oguzlarının peşinden İsmaili taifesinin kontrolüne geçen Kuhistan'da bunlar birçok kaleler inşa etmişlerdir. Ancak Çingizli fetihleri hem İsmaililerin sonunu getirmiş, hem de bir ara Gurluların idaresinde kalan Kuhistan'ın bir harabeye dönmesine neden

⁹⁷ M.Haidar, **Indo-Central Asian Relations**, Manohar 2004, s.254; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.183; Bregel, **a.g.e.**, s.54; R.G.Mukminov, "The Timurid States in the Fifteenth and Sixteenth Centuries", **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998, s.351-366; O.Berber, **Kalmuk İstilas ve Türk Dünyasına Etkileri**, Ankara 2021, s.19; S.Yılmaz, **Muhammed Salih. Şeybânî-name (1b-69b)**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988, s.IV.

⁹⁸ A.Zengin, "Fuad Köprülü'nün Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı Hakkındaki Görüşleri ve Ardından Yapılan Çalışmalar", **M.Fuad Köprülü Türkoloji ve Beşeri Bilimler Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 2017, s.556; Babur, **a.g.e.**, s.128; Togan, **a.g.m.**, s.440-441; Jackson, **a.g.m.**, s.442; O.Yazıcı, **a.g.e.**, s.36, 54; Marozzi, **a.g.e.**, s.138-139; O.Yazıcı-N.D.Aksoy, "Afgan Devleti'nin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesirleri", **GÜ. Sosyal Bilimler Dergisi**, 9/2, Gaziantep 2010, s.332-340.

⁹⁹ E.Küçükbekir, "Küçük Luristan Atabeyliğinde Kadın Bir Hükümdar: Devlet Hatun", **Uluslararası Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1/1, Burdur 2017, s.17; El-Belazuri, **a.g.e.**, s.585; S.Samur, "İslam Coğrafyacılara Göre Horasan; Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu", **Bilimname**, 9/3, Kayseri 2005, s.94.

olmuştur¹⁰⁰. Bununla beraber Horasan, Taberistan, Mazenderan ve Kuhistan gibi eyaletlere İlhanlılar büyük önem verdiler. Neticede Safevi, Avşar ve Kaçar yönetimine de giren Kuhistan için İran şahları ile Özbek ve Afgan sülaleleri ciddi kavgalar yapmıştır. Baburnâme'de Kuhistan'ın mum gibi yanan meşhur çıralarına dair ilginç bir atıfın bulunduğunu da belirtmek isteriz¹⁰¹.

Destanlar milletlerin gizli hazineleridir. Bunların içinde bir topluma ait başta tarih olmak üzere kültürel hayata dair her şeyi görmek mümkündür. O yüzden de sosyal meselelerin izahında başvuru eserleridir. Bu durum bir yana kaynaklar ışığında burada değinmeye çalıştığımız İran ve Horasan şehirleri Hunlar çağından itibaren Türk fetih ve iskân faaliyetlerine maruz kalmıştır. Ancak destanda Horasan ve İran'la alâkalı anlatılanlar kanaatimizce Selçuklu izlerini taşımakta olup, bu kısımlar metne daha sonra eklenmiştir. Bu durum ise bize Oguz Kagan Destanı'nın tarihi bir vesika olduğunu gösterirken, İlhanlı sarayındaki Selçuklu tesirinin de delilidir.

KAYNAKLAR

- Agacanov, S.G., **Oğuzlar**, Çev. E.N.Necef-A. Annaberdiyev, 2. Baskı, İstanbul 2003.
- Ahmed bin Mahmud, **Selçuk-Nâme**, C. I, Haz. E.Merçil, İstanbul 1977.
- Aka, İ., **Timur ve Devleti**, 2. Baskı, Ankara 2000.
- Alaaddin Ata Melik Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Çev. M.Öztürk, Ankara 2013.
- Albayrak, S., **Selçuklu Devleti'nin Kuruluşunda Oğuzlar ve Oğuz Beyleri**, Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2016.
- Al-Isfâhanî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, Çev. K.Burslan, İstanbul 1943.
- Allsen, T.T., **Culture and Conquest in Mongol Eurasia**, Cambridge 2001.
- Altungök, A-Yıldırım, A., "Basra Körfezi Ticareti Üzerinde Sasani-Bizans ve Arap Mücadelesi", **FÜ. Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, 9/1, Elazığ 2013.
- Anar, A.D.G., "Safevi Şahlarının Baniliği Üzerine Bir Değerlendirme", **İran Çalışmaları Dergisi**, 1/1, Sakarya 2017.

¹⁰⁰ T.Metin, "Tarih-i Sistan'da Selçuklular ile İlgili Bilgiler", **SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 35, Konya 2016, s.334; Reşidü'd-din Fazlullah, **a.g.e.**, s.96; Isfahânî, **a.g.e.**, s.12; Cuzcani, **a.g.e.**, s.142-144; Sadrüddin Ebu'l-Hasan, **a.g.e.**, s.12; Kazvinî, **a.g.e.**, s.417-418; Sevim, **a.g.m.**, s.159; Nizami, **a.g.m.**, s.191; H.Şahin, **İlhanlılar Döneminde Şiilik**, Doktora Tezi, Erzurum 2008, s.27-55; T.Sungur, **Oryantalist Yazarların Hasan Sabbâh Tarikatı Hakkındaki İddiaları**, Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2021, s.28-29.

¹⁰¹ J.H.Kramers, "Kuhistan", **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul 1993, s.971; Ahmed bin Mahmud, **a.g.e.**, C. I, s.37; Babur, **a.g.e.**, s.207; Barthold, **Mogol İstilasına Kadar...**, s.318-320; Spuler, **a.g.e.**, s.340; Öngül, **a.g.e.**, s.149; Bregel, **a.g.e.**, s.54; İ.Yuvalı, "Moğollar'ın Yakın Doğu Politikası ve İsmâililer'in Akîbeti Üzerine Bazı Bilgiler", **Erdem**, 5/11, Ankara 1988, s.533-536.

- Andican, A.A., “Tüzükât-ı Timuri Gerçek mi ve Geçerli Bir Birincil Tarihî Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?”, **Türkiyat Mecmuası**, 27/2, İstanbul 2017.
- Annanyazova, O., **Selçuklular Döneminde Merv**, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir 2020.
- Arifoğlu, Y., **VIII. Yüzyıl ile XI. Yüzyıllar Arasında Horasan’ın Dini ve Sosyal Yapısı**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2013.
- Arifoğlu, Y., “Abbâsîler Döneminde Horasan’ın İdaresi (11. Yüzyıla Kadar)”, **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, 3/1, Tokat 2020.
- Ashrafyan, K.Z., “Central Asia Under Timur from 1370 to the Early Fifteenth Century”, **History of Civizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998.
- Atıcı, A., **Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda Batınî Hareketi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- Atwood, C.R., **Mongolia and the Mongol Empire**, Bloomington 2004.
- Ayan, E., “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun Dağılıma Sürecinde Huzistan Avşarları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 4/18, Berkshire 2011.
- Ayan, E., “Büyük Selçuklu Devleti’nin Temelleri Atılırken Siyasi Meşruiyet Süreci”, **ODÜ. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 3/5, Ordu 2012.
- Aydın, Y., **Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri-Abbâsî Hilafeti İlişkileri (429-590/1038-1194)**, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2018.
- Babur, **Baburnâme**, Haz. R.R.Arat, Ankara 1985.
- Babür, M., **Selçuklu-Mervanî İlişkileri (429-486/1038-1093)**, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2018.
- Bakır, A-Altıngök, A., “Klasik ve Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan-İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 26/2, İzmir 2011.
- Bala, M., “Hemedan”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 5/1, İstanbul 1993.
- Bala, M., “İsfahan”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 5/II, İstanbul 1993.
- Barbaro, J., **Anadolu’ya ve İran’a Seyahat**, Çev. T.Gündüz, İstanbul 2005.
- Barthold, W., “Herat ve Herirud Boyu”, **İÜEF. Tarih Dergisi**, Sayı 27, İstanbul 1973.
- Barthold, V.V., **Mogol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. H.D.Yıldız, İstanbul 1981.
- Barthold, W., **Uluğ Beg ve Zamanı**, Çev. İ.Aka, Ankara 1990.
- Barthold, V.V., **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Ter. R.H.Özdem, Haz. K.Y.Koprıman-İ.Aka, 2. Baskı, Ankara 2013.
- Baş, H., “Birinci Dünya Savaşı’nda XIII. Kolordunun İran Harekâtı ve Menzil Hizmetleri”, **İran ve Turan Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, Artvin 2019.

- Berber, O., **Kalmuk İstilası ve Türk Dünyasına Etkileri**, Ankara 2021.
- Birtane, Z.S., “Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkârî ve Mecma‘u'l-Ensâb Adlı Eseri”, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2020.
- Bolshakov, O.G., “Central Asia Under the Early Abbasid”, **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998.
- Bosworth, C.E., “The Eastern Seljuq Sultanate (1118-57) and the Rise and Florescence of the Khwarazm Shahs of Anushtegin’s Line up to the Appearance of the Mongols (1097-1219)”, **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998.
- Bosworth, C.E., “The Gaznavids”, **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998.
- Bouvat, L., “Şahrûh Mirza”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 11, İstanbul 1993.
- Bowen, H., “Bazı Erken Dönem Selçuklu Vezirleri Hakkında Notlar”, Çev. M.Alican, **Tarih Okulu**, Sayı 8, İzmir 2010.
- Bregel, Y., **An Historical Atlas of Central Asia**, Leiden-Boston 2003.
- Büchner, V.F., “Samaniler”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul 1993.
- Büchner, V.F., “Serbedariler”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul 1993.
- Can, M., “Eski Serahs: Şehir, Coğrafya, Tarih ve Toplum”, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, 21/1, Konya 2021.
- Ceylan, A., “Pers Urartu İlişkileri”, **Türkiz**, 6/36, Ankara 2015.
- Cöhçe, S., **Şemsi Melikleri**, Doktora Tezi, Elazığ 1986.
- Çelik, A-Rençber, A., “İslam Fethinden Selçuklu Hâkimiyetine Kadar Rey Şehri'nin Siyasî Tarihi”, **FÜ. Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, 8/1, Elazığ 2012.
- Çınar, G.K., “Esterâbâd'da Safevî Hâkimiyetini Tehdit Eden Unsurlar: Siyâh-Puşân ve Sayın Hanî Türkmenleri”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 8/23, İstanbul 2020.
- Çınar, G.K., “Safevi Etkisindeki Hazaralar (Sah I. İsmail'den Sah I. Abbas'ın Sonuna Kadar)”, **International Journal of Central Asian Studies**, Vol. 20, 2016.
- D'Ohsson, A.M., **Moğol Tarihi**, Haz. E.Kalan, İstanbul 2014.
- Daftary, F., “Sectarian and National Movements in Iran, Khurasan and Transoxania During Umayyad and Early Abbasid Times”, **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998.
- Daryaee, T., **Şahrestaniha-i Eranşahr**, California 2002.
- Daş, A., “Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları”, **SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 15, Konya 2004.

- De Claviyo, R.G., **Anadolu, Orta Asya ve Timur**, Ter. Ö.R.Doğrul, İstanbul 1993.
- Defterdar Seyfi Çelebi, **Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnâmesi**, Haz. S.Acar, İstanbul 2014.
- Demir, H., **Babürlü Devleti'nde Hümayun Dönemi**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2017.
- Deniz, Ş., “Zend Tarihi'nin Temel Kaynakları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9/42, Sakarya 2016.
- Devletşah, **Devletşah Tezkiresi**, C. II, Çev. N.Lugal, İstanbul 1977.
- Duygun, G., **Büveyhîler Zamanında Kirmân Bölgesinin Siyasî ve Sosyo-Kültürel Durumu**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.
- Ebu Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, Çev. M.Öztürk, Ankara 2001.
- Ebu'l-gazi Bahadır Han, **Türklerin Soy Kütüğü**, Haz. M.Ergin, İstanbul (tarihsiz).
- Efe, H-Kızıl, M., “Osmanlı'nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları”, **KÜ. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9/17, Kars 2018.
- El-Belazuri, **Fütûhu'l-Büldân**, Çev. M.Fayda, Ankara 1987.
- El-Ömeri, **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım**, Çev. A.Batur, İstanbul 2014.
- Erdoğan, C., “Hârezmşah Devleti ve İsmâîliler Arasındaki İlişkiler”, **Türkiyat Mecmuası**, 30/1, İstanbul 2020.
- Erdoğan, E., “Babür İmparatorluğu'nun Kuruluş Safhasında Şah İsmail İle Babür İttifakı ”, **History Studies**, 6/4, Ankara 2014.
- Esin, E., “Şuliler”, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, 7/3-4, İstanbul 1979.
- Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, Çev. M.Öztürk, Ankara 1990.
- Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, Haz. S.A.Kahraman-Y.Dağlı, İstanbul 2010.
- Furugi, M.A., **İran Tarihi**, Haz. S.Y.Gömeç, Ankara 2020.
- Frye, R.N., “Selçuklulardan Evvel Orta Şarkta Türkler”, **Belleten**, C. 10, Ankara 1946.
- Frye, R.N., **The Heritage of Central Asia**, 3. Printing, Princeton 2001.
- Galip, M-Gömeç, S.Y., **Hindistan'da Türkler**, Ankara 2013.
- Gedik, Ü., “Fazlullah b. Ruzbihan-i Hunci ve Mihman-name-i Buhara'sı Üzerine Bir Değerlendirme”, **İÜ. Şarkiyat Mecmuası**, Sayı 32, İstanbul 2018.
- Genceyi, T., “İsfahan'daki Safevi Sarayında Türkçenin Konumu”, Çev. U.Başar, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 126/249, İstanbul 2020.
-

- Gençtürk, C., “Barak Hacib ve Kutlughanlılar”, **AÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 62, Erzurum 2018.
- Gençtürk, C., **Büveyhiler'in İran Hakimiyeti**, Doktora Tezi, Erzurum 2020.
- Gömeç, S.Y., “İran’da Bir Garip Melik-şah”, **Töre**, 2/20, Ankara 2013.
- Gömeç, S.Y., **Türk Destanlarına Giriş**, 2. Baskı, Ankara 2015.
- Gömeç, S.Y., **Türk Kültürünün Ana Hatları**, 4. Baskı, Ankara 2018.
- Gömeç, S.Y., **Türk-Hun Tarihi**, 2. Baskı, Ankara 2018.
- Gömeç, S.Y., “Türk Tarihinde Ak Hun-Avar-Juan Juan Meselesi ve Ak Hunlar Hakkında Bir Özet”, **Hindistan ve Türk Tarihi-Kültürü Araştırmaları**, Ed. H.H.Şahin, İstanbul 2020.
- Gömeç, S.Y., **Kök Türk Tarihi**, 6. Baskı, Ankara 2021.
- Gördegir, E., **Olcaytu ve Zamanı**, Doktora Tezi, Ankara 2019.
- Gregory Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, C. I, Çev. Ö.R.Doğrul, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Grignaschi, M., “Sabirler, Hazarlar ve Göktürkler”, **VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C. I, Ankara 1972.
- Grousset, R., **Cihan Fatih Cengiz-Han**, Haz. İ.Tanju, İstanbul 2001.
- Grousset, R., **L'Empire du Levant**, Paris 1949.
- Güler, Ö., “Moğollar, Altın Orda Ve İlhanlı Devletleri Döneminde Ortaçağ'da Karadeniz Ticareti”, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, C. 45, Ardahan 2020.
- Günaltay, Ş., “Selçuklular'ın Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu”, **Bellekten**, Sayı 25, Ankara 1943.
- Güneş, H.H., “Abdullah Me'mun ve Muhammed Emin'in Hilafet Mücadelesi”, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi**, 2/2, Bartın 2015.
- Güneysu, A., **Efdâleddîn kirmânî'nin “el-muzâf ilâ beoâyiü'l-izmân fî vekâyî'-i kirmân” Adlı Eserinin Türkçe'ye Çevirisi**, Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2014.
- Haidar, M., **Indo-Central Asian Relations**, Manohar 2004.
- Haig, T.W., “Salgurlular”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul 1993.
- Haig, T.W., “Sebzvar”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul 1993.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, **Tarih-i Güzide**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2018.
- Hammad, M.A., “Afganistan'da İslâm'ın Gelişimi ve Hâkim Şehid El-Mervezi”, **Orta Asya'da İslam**, Ed. M.S.Kafkasyalı, Ankara 2012.

- Harky, A.F.H., **Fars Kaynaklarına Göre Şah Tahmasb Döneminde (1524-1576) Safevi Ülkesinde Yaşanan İç Sorunların Osmanlı-Safevi İlişkilerine Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021.
- Hartmann, R., “Cürcan”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul 1993.
- Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevarih**, Çev. M.Öztürk, Ankara 2006.
- Herrmann, G., “Early and Medieval Merv: A Tale of Three Cities”, **Proceeding of British Academy**, Vol. 94, London 1997.
- Hillenbrand, R., “Safavid Architecture”, **The Cambridge History of Iran**, Ed. P.Jackson, Vol. 6, Cambridge 1986.
- Honigmann, E., “Nişapur”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 9, İstanbul 1993.
- Huart, C., “Cürcan”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 5/1, İstanbul 1993.
- Huart, C-Bala, M., “Huzistan”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 5/I, İstanbul 1993.
- Huart, C., “Kazvin”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul 1993.
- Huart, C., “Şiraz”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 11, İstanbul 1993.
- Islam, A., “The Mongol Invasions of Central Asia”, **International Journal of Social Science and Humanity**, 6/4, Tetovo 2016.
- Ivanov, P.P., **Orta Asya Tarihi Üzerine Denemeler**, Çev. S.Ünal, İstanbul 2020.
- İbn Hurdazbih, **Yollar ve Ülkeler Kitabı**, Çev. M.Ağarı, İstanbul 2008.
- İbni Bibi, **Anadolu Selçukî Devleti Tarihi**, Çev. M.N.Gençosman, Ankara 1941.
- İllyev, D., **Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Tuğrul Bey**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- İllyev, M., **Türk Tarihinde Şecere Geleneği: Türkmen Şecere Örneği**, Doktora Tezi, Ankara 2010.
- İspirli, S.A., “Şair, Hattat, Müzehhib Bir Sultan: Padişah Hatun”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 73/3, Bursa 2018.
- Jackson, P., “The Mongols and the Faith of the Conquered”, **Mongols, Turks and Others**, Ed. R.Amitai-M.Biran, Leiden 2005.
- Jamaluddin, M.H., **Gurlular Devleti**, Kayseri 2019.
- Kaçalin, M., **Çinggis Kağan Tarihi Çevirisi**, Doktora Tezi, İstanbul 1990.
- Kafalı, M., **Çağatay Hanlığı**, Ankara 2005.
- Kafesoğlu, İ., “Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu”, **İÜEF. Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 10-11, İstanbul 1981.
- Kafesoğlu, İ., **Harezmsahlr Devleti**, 2. Baskı, Ankara 1984.

- Kafesoğlu, İ., “Kavurd”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul 1993.
- Kamali, D., “Safevi Hanedanı'nın Çöküşü”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 225, İstanbul 2016.
- Karacagil, O.K., “I. Dünya Savaşında Osmanlı Devletinin İran'la İttifak Kurma Arayışları”, **OTAM**, Sayı 36, Ankara 2014.
- Karadağ, G., **Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları**, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2006.
- Karakterir, E., “Pers İmparatorluğu'nun İlk Başkenti Pasargadai ve Büyük Kyros'un (M.Ö. 559-530) Anıt Mezarı”, SDÜ. **Yalvaç Akademi Dergisi**, 2/1, Yalvaç 2017.
- Karaosman, G., **Olcaytu Han Dönemi İlhanlı Devleti Siyasi ve Sosyal Yapısı (1304-1316)**, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019.
- Karasoy, Y., “Mihmân-nâme-i Buhârâ ve Şiban Han'ın Bilinmeyen Üç Şiiri”, **SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 13, Konya 2003.
- Karayev, C., **Türkler ve Kağanlıkları**, Çev. M.Kalkan, İstanbul 2008.
- Kaya, A., “Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme”, **Ekev Akademi Dergisi**, 18/59, Erzurum 2014.
- Kaya, H., **Tevârih-i Güzide Nusret-nâme (Giriş-Metin-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)**, Doktora Tezi, Ankara 2019.
- Kayhan, H., “İrak Selçukluları'nda Sosyal, Ekonomik, Kültürel ve Dini Yapı Hakkında”, **Cihannüma**, IV/2, İzmir 2018.
- Kayhan, H., “Selçuklular Devrinde Türk Saraylarında Fars Şairleri”, **Turkish Studies**, 6/1, Ankara 2011.
- Kılınçer, O., “Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk Dönemi Saltanat Mücadeleleri”, **KMSİÜ. Sosyal Bilimler Dergisi**, 18/1, Kahramanmaraş 2021.
- Koçak, F.Ö., **Moğol Vali ve Noyanları (1206-1259 Yıllar Arası)**, Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2021.
- Kolbas, J., **The Mongols in Iran**, Second Published, New York 2007.
- Korkmaz, F., **Sultan Ahmed Celayir Dönemi ve Celayirli-Timurlu İlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2017.
- Köymen, M.A., “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)”, **AÜ. DTCE. Dergisi**, V/2, Ankara 1947.
- Kramers, J.H., “İran”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 5/II, İstanbul 1993.
- Kramers, J.H., “Kirman”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul 1993.
- Kramers, J.H., “Kuhistan”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul 1993.

- Krausse, A., **Russia in Asia**, Second Edition, London 1900.
- Kurbanov, A., **The Hephthalites: Archeological and Historical Analysis**, PhD. Thesis, Berlin 2010.
- Kurulay, S.O., **Hudûd el-Alem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Kushenova, G., **Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maverainnehir (1229-1241)**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- Kuşçu, A.D., "Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği", **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Konya 2016.
- Küçükbeğir, E., "Küçük Luristan Atabeyliğinde Kadın Bir Hükümdar: Devlet Hatun", **Uluslararası Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1/1, Burdur 2017.
- Kütükoğlu, B., "Tahmasp II", **İslam Ansiklopedisi**, C. 11, İstanbul 1993.
- Lecomte, O., "Gurgan and Dehistan: The North-East Frontier of the Iranian Empire", **Proceedings of the British Academy**, Vol. 133, London 2007.
- Ligeti, L., **Bilinmeyen İç Asya**, Çev. S.Karatay, 2. Baskı, Ankara 2011.
- Litvinsky, B.A., "The Hephthalite Empire", **History of Civilizations of Central Asia**, Ed. A.H.Dani-B.A.Litvinsky, Vol. 3, Paris 1996.
- Macit, E., **Timurlu Devleti'nin Askeri Teşkilatı**, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2012.
- Macit, E., "Toga Timurlu Emir Veli'nin Mazanderan ve Azerbaycan Mücadelelerine Genel Bir Bakış", **III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu**, C. II, Bakı 2016.
- Mahmoud, R., **Fatimiler Dönemi İsmaili İnanç Sistemi**, Doktora Tezi, İstanbul 2019.
- Manz, B.F., **The Rise and Rule of Tamarlane**, Cambridge 1989.
- Marozzi, J., **Timurlenk**, Çev. H.Kocaoluk, İstanbul 2006.
- Merçil, E., "Simcuriler III", **İÜEF. Tarih Dergisi**, Sayı 33, İstanbul 1982.
- Merçil, E., "Yezd Atabegleri", **İÜEF. Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 12, İstanbul 1982.
- Merçil, E., "Samani Devleti'nde Türklerin Rolü", **İÜEF. Tarih Dergisi**, Sayı 35, İstanbul 1994.
- Metin, T., "Tarih-i Sistan'da Selçuklular ile İlgili Bilgiler", **SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 35, Konya 2016.
- Milani, P., **Ebû Said Bahadır Han**, Doktora Tezi, Ankara 1971.
- Minhac-ı Sirac el-Cuzcani, **Tabakat-ı Nasırı**, Çev. M.Uyar, İstanbul 2016.
- Minorsky, V., "Rey", **İslam Ansiklopedisi**, C. 9, İstanbul 1993.
-

- Minorsky, V., “Tus”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 12/2, İstanbul 1993.
- Mirhand, **Tarih-i Ravzatü's-Safâ**, C. I, Çev. M.Öztürk, Ankara 2019
- Morgan, D., **The Mongols**, London 2003.
- Mousavi, N., **Tekmiletü'l-Ahbar'ın Türkçe Tercümesi ve Değerlendirmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.
- Mukminov, R.G., “The Timurid States in the Fifteenth and Sixteenth Centuries”, **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998
- Nasilov, K.D., **Merv Seyahatnâmesi**, Ter. Ahmed Mermi, Haz. M.M.Söylemez, İstanbul 2015.
- Negmatov, N.N., “The Samanid State”, **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998.
- Nejad, B.D., “Selçuklular Devrinde Kültürel Durum”, Çev. M.Öztürk, **Erdem**, 3/8, Ankara 1987.
- Newman, A.J., **Safavid Iran**, London 2009.
- Nizami, K.A., “The Gurids”, **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998.
- Nizamü'l-Mülk, **Siyaset-Name**, Haz. M.A.Köymen, Ankara 1982.
- Nizamüddin Şamî, **Zafernâme**, Çev. N.Lugal, Ankara 1949.
- Ömür, E., **XI. Ve XV. Yüzyıllar Arasında Irak Türkleri**, Doktora Tezi, Ankara 2022
- Öngül, A., **İlk Müslüman Türk Devletleri**, İstanbul 2018.
- Öntürk, V., “Alâeddin Hüseyin Cihansûz'un Gazne Şehrini İstilası”, **DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 22/4, İzmir 2020.
- Öntürk, V., **Gurlular Devleti'nin Siyasi Tarihi**, Doktora Tezi, Van 2020.
- Pırlanta, İ., **Fethinden Sâ mânîler Dönemi Sonuna Kadar Nişabur**, Doktora Tezi, Ankara 2010.
- Pırlanta, İ., “Büyük Selçukluların Horasan'da Dini ve Sosyal Yaşam Üzerindeki Bazı Uygulamaları ve Bunların Halka Yansımaları”, **CÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 16/2, Sivas 2012.
- Piyadeoğlu, C., **Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157)**, Doktora Tezi, İstanbul 2008.
- Pow, S., “The Last Campaign and Death of Jebe Noyan”, **Journal of the Royal Asiatic Society**, 27/1, London 2017.

- Rençber, A., “Bâvendîlerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)”, **İran Çalışmaları Dergisi**, 3/1, Sakarya 2019.
- Rençber, A., “İslam Fethinden Irak Selçuklularının Yıkılışına Kadar Kazvîn'in Siyasî Tarihi”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 1/1, İstanbul 2012.
- Rençber, A., **Mâzenderân (Taberistan) Tarihi 1220-1392**, Doktora Tezi, Elazığ 2015.
- Rençber, A., “Şahrüh Dönemi Mâzenderân ve Gilan Seyyidleri (1400-1422)”, **History Studies**, 8/2, Ankara 2016.
- Reşidü'd-din Fazlullah, **Camiü't-Tevarih**. Selçuklu Devleti, Çev. E.Göksu-H.H.Güneş, İstanbul 2010.
- Roemer, H.R., “The Jalayirids, Muzaffarids and Sarbadars”, **The Cambridge History of Iran**, Ed. P.Jackson, Vol. 6, Cambridge 1986.
- Roemer, H.R., “The Successors of Timur”, **The Cambridge History of Iran**, Ed. P.Jackson, Vol. 6, Cambridge 1986.
- Roemer, H.R., “Timur in Iran”, **The Cambridge History of Iran**, Ed. P.Jackson, Vol. 6, Cambridge 1986.
- Sadri, C., “Timurlular Dönemi Horasan'da Etkili Tarikatlar”, Çev. M.Altunkaya, **İÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4/2, Malatya 2013.
- Sadrüddin Ebu'l-Hasan, **Ahbarü'd-Devleti's-Selçukkiye**, Ter. N.Lugal, 2. Baskı, Ankara 1999.
- Sağır, C., **Temim İbn Bahr'ın Seyahatnamesi ile Mervezi'nin Taba-i Hayavan Eserinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- Sahibkiran Emir Timur, **Timur'un Günlüğü**, Haz. K.Şakirov-A.Aslan, 2. Baskı, İstanbul 2010.
- Samur, S., “İslam Coğrafyacılarına Göre Horasan; Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu”, **Bilimname**, 9/3, Kayseri 2005.
- Seçen, R., **Abbâsîler Döneminin Ünlü Kadın Siması Zübeyde Bint Câfer**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.
- Sevim, A., **Anadolu'nun Fethi**, Ankara 1988.
- Sevim, A., “The Origins of the Seljuqs and the Establishment of Seljuq Power in the Islamic Lands up to 1055”, **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998.
- Sevim, A-Bosworth, C.E., “The Seljuqs and the Khwarazm Şah”, **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. IV, Ed. M.S.Asimov-C.E.Bosworth, Paris 1998.

- Sevim, A., “Sıbt İbn’ül-Cezvî’nin Mir’atü’z-Zaman Fî Tarihi’l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler. III. Sultan Melikşah Dönemi”, **Türk Tarihi Belgeleri Dergisi**, 20/24, Ankara 1999.
- Seydetosabi, S.A., “Al-i Muzaffer Dönemi İran Tarihi”, **İraniyat Dergisi**, 1/1, Ankara 2016
- Sipahizade Mehmed, **Evezahu’l-Mesâlik ilâ Ma’rifeti’l-Büldân ve’l-Memâlik**, Haz. İ.Danış, Ankara 2019.
- Sivrioğlu, E.T., “İlk İslâm Fetihleri ve Sâsâni Devleti’nin Çöküşü”, **Turkish Studies**, 10/9, Ankara 2015.
- Soofizadeh, A., “Tarihte Horasan’ın Yeri”, **AÜ. DTCF. Dergisi**, 58/1, Ankara 2018.
- Soucek, S., **A History of Inner Asia**, Cambridge 2003.
- Soyupek, H., “Tâhirî Devletinin Kurucusu Tâhir b. Hüseyin’in Şiirleri ve Vasiyyeti”, **SDÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2/35, Isparta 2015.
- Spuler, B., **İran Moğolları**, Çev. C.Köprülü, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Streck, M., “Amûl”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul 1993.
- Streck, M., “Demavend”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul 1993.
- Sungur, T., **Oryantalist Yazarların Hasan Sabbâh Tarikatı Hakkındaki İddiaları**, Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2021.
- Süleyman er-Ravendi, **Rahat-üs-Sudûr**, C. I, Çev. A.Ateş, 2. Baskı, Ankara 1999.
- Sümer, F., **Oğuzlar**, 2. Baskı, Ankara 1972.
- Sümer, F., **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara 1976.
- Şahin, H., **İlhanlılar Döneminde Şiilik**, Doktora Tezi, Erzurum 2008.
- Şahin, M., “Ögedey Kağan’ın Herât Emîri Uygur Türk’ü Harlığı”, **Bilig**, Sayı 84, Ankara 2018.
- Şahin, S., “Afganistan’daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 5/3, Bursa 2016.
- Şeker, C., **Yerleşik Göçebe Uzun-Zaman Mekanlarının Gölgesinde İran’ın Tarihsel Seyri: Ahamenişlerden İran İslam Cumhuriyeti’ne**, Doktora Tezi, Ankara 2020.
- Şerefüddin Ali Yezdi, **Emir Timur (Zafernâme)**, Çev. A.Batur, İstanbul 2013.
- Şimşir, S., “Şah İsmail: Hayatı ve Şahsiyeti”, **Akademik Düşünce ve Tarih Dergisi**, 6/5, Osmaniye 2019.

- Şükürov, G., **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri (907-930/1501-1524)**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- Şükürov, K., "Huzistan Avşar Emiri Şumle ve Ahfadı", **İÜEF. Tarih Dergisi**, 48/2, İstanbul 2009.
- Taberi, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, C. III, Çev. Z.K.Ugan-A.Temir, İstanbul 1991.
- Tacü's-Selmânî, **Tarihname**, Çev. İ.Aka, Ankara 1988.
- Tekcan, M., "İran Afşarları", **Tehlikedeki Diller Dergisi**, 4/6, Ankara 2015.
- Togan, Z.V., **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 3. Baskı, İstanbul 1981.
- Togan, Z.V., "Herat", **İslam Ansiklopedisi**, C. 5/1, İstanbul 1993.
- Tombuloğlu, T., "Timurlu Devleti'nde Yaylak Kışlak Anlayışı", **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, III/II, Tokat 2020.
- Toprak, M.F., **Sıra Dışı Bir Emevi Valisi**, Ankara 2021.
- Turan, E., **Timur'un Yükselişi ve Yıldırım İle Mücadelesi (1360-1402)**, Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2016.
- Turan, O., **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi**, 18. Baskı, İstanbul 2009.
- Turan, O., **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, 14. Baskı, İstanbul 2011.
- Turan, O., **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 15. Baskı, İstanbul 2017.
- Tuysuz, Ş.C., **İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları**, Doktora Tezi, Erzurum 2004.
- Tüfenk, H., "Kazvin'in Fethi, İslâmlaşması ve IV/X. Asrın Sonuna Kadar Şehirdeki İslâm Kültür ve Medeniyetinin Gelişmesindeki Ana Unsurlar", **Van İlahiyat Dergisi**, 8/13, Van 2020.
- Uluerler, S., "Safevi Devleti'nin Yıkılışa Gidiş Sürecinde Osmanlı'nın Tutumu ve Rusya İle İttifak Kurmasının Anlamı (1722-1724)", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 10, İstanbul 2014.
- Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, Çev. H.D.Andreasyan, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Uslu, R., **Hicri I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi**, Doktora Tezi, İstanbul 1997.
- Uygur, T., "Emeviler Döneminde Fars Bölgesi ve Şiraz Şehri", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 5/1, Muş 2019.
- Uzunçarşılı, İ.H., **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, 3. Baskı, Ankara 1984.
- Ülker, Z., **İran'da Sünnî Türkmenler**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.

- Yakubovsky, A., “Merv”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 7, İstanbul 1993.
- Yazar, N., **Selçuklu Devleti'nde İsyancılar**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- Yazar, N., “Kirman Meliki Kavurd Bey'in Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsleri”, **HÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 10/19, Çorum 2011.
- Yazar, N., “Büyük Selçuklular Döneminde Nişabur'un Siyasi Durumu”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, 27/2, Ankara 2016.
- Yazıcı, N., **İlk Türk-İslam Devletleri**, Ankara 1992.
- Yazıcı, O-Aksoy, N.D., “Afgan Devleti'nin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesirleri”, **GÜ. Sosyal Bilimler Dergisi**, 9/2, Gaziantep 2010.
- Yazıcı, O., **Timur Şah Dürrani**, Malatya 2017.
- Yeniterzi, E., “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 3/15, Sakarya 2010.
- Yılmaz, S., **Muhammed Salih. Şeybânî-name (1b-69b)**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988.
- Yınanç, M.H., “Celayirliler”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul 1993.
- Yuvalı, İ., “Moğollar'ın Yakın Doğu Politikası ve İsmâîlîler'in Akîbeti Üzerine Bazı Bilgiler”, **Erdem**, 5/11, Ankara 1988.
- Yücel, Y., **Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)**, Ankara 1989
- Yüksel, M.S., **Timurlularda Din-Devlet İlişkisi**, Ankara 2009.
- Zahiru'd-Din Nişaburi, **Selçuknâme**, Haz. A.G.Fidan, İstanbul 2018.
- Zahoder, B., “Dendanekân”, Çev. İ.Kaynak, **Bellekten**, 18/72, Ankara 1954.
- Zahoder, B., “Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan”, Çev. İ.Kaynak, **Bellekten**, 19/76, Ankara 1955.
- Zeki, İ., **Gazneli Mahmud'un Dini Siyaseti**, Doktora Tezi, Konya 2018.
- Zengin, A., “Fuad Köprülü'nün Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı Hakkındaki Görüşleri ve Ardından Yapılan Çalışmalar”, **M.Fuad Köprülü Türkoloji ve Beşeri Bilimler Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 2017.
- Zettersteen, K.V., “Berkyaruk”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul 1993.
- Zettersteen, K.V., “Büveyhiler”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul 1993.